

Usmenoknjiževna retorika u Konavlima: konavoska svadbena zdravica

Ljubić, Lucija

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:784126>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Katedra za hrvatsku usmenu književnost

**USMENOKNJIŽEVNA RETORIKA U KONAVLIMA:
KONAVOSKA SVADBENA ZDRAVICA**

DIPLOMSKI RAD
8 ECTS

Lucija Ljubić

Zagreb, srpanj, 2019.

Mentor
dr. sc. Evelina Rudan, docent

Ime i prezime studenta/ice

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je ovaj diplomski rad isključivo rezultat mogega vlastitog rada koji se temelji na samostalnim istraživanjima i oslanja se na objavljenu literaturu, a što pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, te da nijedan dio ovoga rada ne krši ničija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Student/ica:

U Zagrebu, _____ 2019.

(potpis)

Stara je konavoska navada pozvati prijatelja “u sebe doma”, za očinsku trpezu, ne pitajući ga ni koje je vjere ni iz kojega je naroda – ako je prijatelj – otvorena su mu vazda vrata i vazda je dobrodošao na kus mesa i peču kruha, na kuto vina i kupicu rakije, da čovjek s čovjekom podijeli što ima, da se narazgovara i napije bratski i u slozi – kako kazuju i starinske i znamenite konavoske zdravice čiju nam etičku bit nije zaboraviti!(Mijović Kočan 1984: 7)

Sadržaj

1. Uvod	5
2. Konavle i usmena književnost	6
3. Usmenoknjiževna retorika	11
4. Zdravica unutar usmenoknjiževne retorike.....	13
5. O zdravičarima	15
6. Izvedba.....	18
7. Zapisi zdravice iz 19. stoljeća	23
8. Komparativni pristup zapisima konavoske zdravice.....	38
9. Intervencije u zdravicu	54
10. Zdravica kao dio konavoskog identiteta.....	56
11. Budućnost konavoske zdravice	59
12. Zaključak	60
13. Zapisi konavoske zdravice.....	61
14. Prilozi.....	64
14.1. Konavoska zdravica u folklornoj priredbi KUD-a „Čilipi“	65
14.2. Zdravica Stijepa Marinovića	67
14.3. Zdravica Mihovila Švaga	73
15. Literatura.....	75
16. Sažetak.....	78
17. Abstract.....	79

1. Uvod

Prostor Konavala najjužniji je prostor Republike Hrvatske. Predio je to „i arkadijski i mitski, i pitom i dramatičan, i gorski i primorski, i ravan i krševit, i vječno zimzelen i u vječnim mijenama (...) A sve na malom prostoru, na 'dlanu zemlje' između Župe dubrovačke, uvale pred Dubrovnikom, i Boke Kotorske, između crnogorsko-hercegovačkih planina i Jadranskog mora“ (Mijović Kočan 1984: 6).

„Usmena je književnost najstariji i najdugotrajniji oblik umjetničkoga stvaranja jezičnim medijem“ (Kekez 1986: 153), a u usmenoj književnosti Konavle su poznate po predaji o Kadmu i Harmoniji, vilama na Sniježnici, rijeci Ljutoj, lijepoj Captislavi, Božuru Lasiću, kozarskom jeziku itd. Usmenom književnosti Konavala bavili su se mnogi, no područje je neiscrpno, bogato književnošću, kulturom i običajima koje narod još uvijek pažljivo čuva, prenosi i njima se ponosi.

Jedan od najpoznatijih i najprepoznatljivijih oblika usmene književnosti u Konavlima svakako je konavoska zdravica. Riječ je o vrlo zanimljivom i opsežnom usmenoknjiževnom obliku nastalom nekoć za potrebe svadbenoga običaja s aluzijama na izvođenje i za proslave krsnoga imena. Zdravica se održala se i danas i zasigurno nema Konavljanina koji je nije čuo i koji ne zna pokoji stih.

Cilj je ovoga rada proučiti, predstaviti i približiti tradiciju, estetsku relevantnost i važnost konavoske zdravice. S obzirom na brojne zapise koje možemo pronaći i koje još uvijek možemo čuti u živoj izvedbi, analizirat će se sadržaj zdravice, kompozicija, motivi, stilske figure. U radu će biti predstavljeni i oni koji ih napijaju, prilike u kojima se izvodi, karakteristike izvedbe, njezina prošlost, sadašnjost i budućnost.

2. Konavle i usmena književnost

Konavle su najjužniji hrvatski teritorij, administrativno ustrojene kao općina. Dijele se na Gornju bandu, Donju bandu i Konavoska brda s oko 8 500 stanovnika i gradom Cavtatom kao administrativnim središtem. Tijekom povijesti gospodari Konavala najmanje su bili Konavljani, a povijest Konavala počinje u davna ilirska vremena. U Konavlima se uspostavila i rimska vlast, bizantska, srpska, bosanska, dubrovačka, francuska, austrijska, jugoslavenska...(Mijović Kočan, 1984: 6). Konavljani su, sve do sredine 20. stoljeća, uglavnom bili poljoprivrednici, iznimno pomorci i trgovci u Cavtatu, a za vrijeme četiri stoljeća dubrovačke vlasti Konavle su bile „žitnica“ Republike. Za vrijeme Republike u Konavlima su u 15. stoljeću izgrađena dva franjevačka samostana, u Pridvorju i Cavtatu, koja su bila kulturna središta Konavala. Sve do sredine 19. stoljeća u Konavlima nije bilo škola pa su katolički svećenici konavoskih župa te fratri u franjevačkim samostanima podučavali pojedinu nadarenu seosku djecu i prije otvaranja seoskih škola (*isto*: 28).

Usmena književnost u većoj je mjeri stvarana selu, iako ju je pogrešno smještati samo u ruralni ambijent. No u seoskim zajednicama, ljudi u većoj mjeri nisu bili školovani i zbog izostanka škola i zbog drukčije organizacije života pa članovi zajednica nisu stekli ono obrazovanje koje se dobivalo pohađanjem škole i učenjem iz knjiga. Ta je činjenica bila uzrokom mnogih nesporazuma tijekom proučavanja usmene književnosti, a i danas izaziva nedoumice. Tvrtko Čubelić ukazuje na činjenicu da i oko usmene narodne književnosti postoji iznimna *životna škola* sa specifičnim i osebnim sistemom i stilom obrazovanja, iz kojega onda mogu proizići i konkretni, neposredni preduvjeti za relevantno i adekvatno književno stvaralaštvo. Naglašava i da „usmena narodna književnost nije ni pučka, ni seljačka, ni analfabetska¹, ni anonimna, ni tradicijska, nego da predstavlja u svojim najboljim, ali ne malobrojnim ostvarenjima određeno stvaralačko – umjetničko htijenje s razrađenim autonomnim književnim jezikom, specifičnom poetikom oblikovanja i osebnim motivsko – tematskim svijetom“ (Čubelić 1970: 17-18). Slobodan Vujović smatra kako usmena književnost svjedoči „o čovjekovoj nadljudskoj upornosti da dosegne dobro u životu, da se što ljudskije živi i preživi, da se ostane na visini dostojanstva, (1985: 7). Većina hrvatskog područja dugo je pripadala kulturi koja nije znala pismo. Iako je pismo poznato od

¹Analfabet – onaj koji ne zna čitati ni pisati, nepismen čovjek.

davnina, uvijek su postojala „područja kojima ono nije bilo pristupačno i do kojih ono nije dopiralo ili nije prevladalo, a nije uvijek ni na pristupačnim mjestima smatrano najprikladnijim načinom izražavanja“ (*isto*: 153). Nije to bila nekultura, kako je objasnio Stipe Botica, bila je to „kultura u sebi ispunjena i bogata, ali u nju nije bila uključena pismenost“ (2013: 52). Vladko Maček i Rudolf Herceg biranim su riječima Antuna Radića 1938. dali odgovor na pitanja nedostatka literature i proučavanja, te podcjenjivanja usmene književnosti. Smatram da bi bilo kakvo parafraziranje njihovih zaključaka samo umanjilo razumijevanje i naštetilo odmjerenosti i preciznosti napisanog, stoga određene dijelove prenosim u potpunosti: “Naša inteligencija (ne budi joj u zlo upisano) tako je uvjerena o premoći svoga kulturnoga mišljenja i znanja (kakvo je takvo je); da joj se prosto čini smiješno, da bi 'narod', 'prosti' narod mogao u ičem drugom pomoći osim: krvlju i znojem, mišicama i novcem“ (Maček, Herceg 1938: 8). „Razlikuje se kultura srca i kultura uma. Kultura srca daje narodu posebno obilježje, ta je kultura narodna. U tu granu kulture spada način života, običaji, društveno uređenje, poezija. U toj grani kulture naš narod ne treba uzora, jer što je naš narod na tom polju stvorio, vrijedi barem toliko, koliko i ona kultura, kojom nas u školama zatrpavaju, a koju mi teško shvaćamo; pa kad ju shvatimo, ili barem sebi umišljamo, da smo ju shvatili, stanemo prezirati, ili barem manje cijeniti svoju, jer je ne poznamo, jer se nitko nije trudio, da nam je onako potanko u svijest dovede, kako se je trudio da nam u tančine, na slovke i glasove, rastanji i raščlani koju prisposobu Vergilijevu (...) Naš je narod, kao nijedan gotovo – narod – pjesnik , a općenito se ističe pjesnička bujnost slavenskih naroda, pa što je više koji robovao, to mu je divnija poezija“ (*isto*: 16-17).

„Običaji i obredi godišnjeg i životnog ciklusa, ili oni vezani uz rad, uvjetovani su usmenom tradicijom“ (Lozica, 1990: 41). Usmena književnost nazivana je i tradicionalnom, seljačkom, anonimnom, ali najdulje, najdosljednije, najredovitije i najčešće nazivana je upravo *narodnom književnošću*. Termin sugerira da je tu književnost stvarao narod i da ju je s koljena na koljeno prenosio novim generacijama, a nove su je generacije postupno usavršavale (Kekez 1986: 174-175). Usmena je književnost uvijek prethodila pisanoj jer je do zatvorenih agrafijskih ruralnih sredina pisana teže dopirala, a usmenoknjiževna domaća tradicija redovito je takvim sredinama stajala na raspolaganju. Također je u njoj poetičko-estetički sustav već bio izgrađen i rezultirao brojnim, stalno izvođenim i općepriznatim vrijednostima (*isto*: 156).

Na sustavno prikupljanje, odnosno zapisivanje usmene narodne književnosti u Hrvatskoj uvelike je utjecao Antun Radić (1868-1919), književnik, publicist i etnograf. U svom djelu *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* iz 1897. godine daje upute za prikupljanje usmene narodne književnosti na terenu i pritom naglašava: „Sve treba da bude upravo onako zapisano, kako narod kaže. Što koji sabirač misli o kojoj riječi, običaju itd., -to neka za se sačuva, a neka toga ne miješa s narodnim, neka ne popravlja“ (1897: 73). Takav pristup Josip Kekez naziva Hektorović-Vrazov zakon, a zakon se odnosi na to da narodne pjesme treba bilježiti i predočiti vjerno, točno onako kako ih izgovori kazivač, odnosno da se ništa ne smije preinačivati, mijenjati ili popravljati (1986: 157-158).

Ponajviše građe koja se tiče usmene književnosti Konavala, uglavnom iz 19. stoljeća, nalazi se u Bogišićevu arhivu u Cavtatu. Nažalost, građa nije dovoljno istražena ni detaljno popisana. No ono što također pridonosi proučavanju usmene književnosti 19. stoljeća jest djelo Balda Bogišića (ponegdje se navodi i kao Baltazar ili Valtazar) iz 1867. *Pravni običaji u Slovena: privatno pravo* u kojima opisuje život u Konavlima u 19. stoljeću, odnosno društvo u kojem usmena književnost u Konavlima nastaje; običaje, svadbu, organizacije obitelji, društvene i obiteljske odnose, kumstva, bratstva, i sl. u Konavlima po kazivanju Nika Pucića. Nike Balarin, učiteljica s Grude, krajem 19. stoljeća opisuje svadbeni običaj (Balarin 1898) i gatanje u Grudi (Balarin 1901), a sve zabilježeno šalje Antunu Radiću, uredniku *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena*. U svojim bilješkama donosi svadbenu zdravicu po kazivanju Vlaha Buškovića, a osim zdravice donosi i podatke o svadbenom običaju u Konavlima uključujući događanja prije svadbe i neposredno poslije svadbe (udvaranje mladića i djevojke, upoznavanje obitelji, prosidba, darivanje, obaveze sudionika svadbene svečanosti, svadbene pjesme, obaveze mladenke prema novoj obitelji, susjedima i rodbini poslije udaje...) te nekoliko svadbenih pjesama. O gatanju su joj kazivale Pave Boroje i Pave Bratoš, a svoje bilješke Balarin dijeli u nekoliko poglavlja: *Gatanje po prirodnim pojavama* npr. „Kad lampa sa svih kraja, do' će velika vrućina“ (Balarin 1901: 1), *Po pojavama na čovjeku* npr. „U koga su rijetki prednji zubi bi' će sretan“ (isto: 2), *Po živinama i bilju* npr. „Kad u večer leptirica igra, to je vještica“ (isto: 3), *Po dijelovima ubijene životinje* npr. „Ko ima rog od divokoze u kući, sreća će pratit ukućane“ (isto: 4), *Gatanje po danima i svecima* npr. „Kakav je dan na Varin dan, onaki će biti i na Božić“ (isto: 9). Poslije Nike Balarin u istom zborniku vrijednu građu objavljuje Pavlina Bogdan-Bijelić početkom 20. stoljeća. Bogdan-Bijelić donosi 1906. zapis *Krađa djevojaka u Konavlima* o krađi prije udaje koja nije bila dio svadbenog običaja, već izniman

događaj ako bi se mladenka predomislila ili nije htjela supruga kojeg su joj roditelji namijenili (Bogdan-Bijelić 1906). Iste godine opisuje i kozarski jezik, tajni jezik Konavljana (*isto*: 1906). Dvije godine poslije u zapisu naslovljenom *Vještice (Konavle u Dalmaciji)* donosi narodnu predaju o djevojci-morici koja je odgovorna za smrt djece u obitelji Dobrašin (*isto*: 1908). U kraćem zapisu *Trice (Konavli u Dalmaciji)* donosi poseban način brojanja dana od Velike Gospe do Božića (*isto*: 1915), a kraći opis svadbenog običaja iz Cavtata naslovljen je *Ženidba (Cavtat u Dalmaciji)* (*isto*: 1917). Bogdan-Bijelić u *Zborniku za narodni život i običaje* objavljuje brojne radove sve do 1933. godine kada objavljuje posljednji rad koji se tiče Konavala, *Rečenice i pitalice*², npr. „Govorila je Kate Kikirinova: - Boga i boba puna su usta!“ (Bogdan-Bijelić 1933: 226). Vid Vuletić – Vukasović objavljuje u *Zborniku 1934. Narodne legende* zapisane u Konavlima, ukupno njih šest: *Sveti Đurađ, Zmaj i zlatokrila ribica, Isus ide sa svetim Petrom i dvanaest radnika, Opet Isus i sveti Petar, Lazareve tri sestre, Salamun* (Vuletić-Vukasović 1934). Usmenom književnosti Konavala u 20. stoljeću bave se Stjepan Stepanov, Olinko Delorko, Ljiljana Marks, Tanja Perić Polonijo i Maja Bošković Stulli. Stepanov na Institutu za etnologiju i folkloristiku pohranjuje 1963. rukopis narodnih pjesama zapisanih u Konavlima te njihove melodije (Stepanov 1963 IEF rkp. N 304), Marks bilježi 1998. nekoliko predaja i legendi u Konavlima (Marks 1998), a iste godine Perić Polonijo priređuje *Izbor konavoskih usmenih pjesama: iz rukopisnih zapisa Olinka Delorka* (Perić Polonijo 1998). Bošković Stulli 1998. objavljuje članak *Tragovi konavoskoga pričanja* u kojima opisuje pripovjedače i njihove priče prikupljene u Konavlima između 1954. i 1961., a zapise uspoređuje sa sličnim zapisima iz 19. stoljeća pronađenima u Bogišićevom arhivu u Cavtatu (Bošković Stulli 1998). U 21. stoljeću još nemamo publikaciju ili ime koje bi nam posvjedočilo o istraživanju usmene književnosti u Konavlima, izuzevši radove studenata kroatistike pri Katedri za hrvatsku usmenu književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Za ovaj je rad posebno značajan bio rad Paule Igaly iz 2013. *Tradicijsko usmenoknjiževno blago hrvatskih krajeva u naše dane* za kojega je dobila Rektorovu nagradu. Igaly je posjetila konavosko selo Močiće, gdje je, zahvaljujući Ivu Lopini, Jozu Vodopiji i Stani Stanović, zabilježila etnološke predaje, običaje i pjesme vezane za Božić i Novu godinu, običaje vezane za poklade i svetkovine krsnog imena, poslovice, svadbeni običaj, četiri svadbene zdravice te nekoliko svadbenih pjesama (Igaly rkp. 2013). Istraživačkim se radom u Konavlima za potrebe kolegija *Iz povijesti hrvatske usmene književnosti* bavila i Lucijana

² Svi radovi Pavline Bogdan-Bijelić objavljeni u *Zborniku za narodni život i običaje* dostupni su na web stranici DiZbi.HAZU <http://dizbi.hazu.hr/>.

Kukuljica 2015. godine zabilježivši usmenu liriku i epiku, pripovijetke, govorničke oblike i poslovice (Kukuljica rkp. 2015). Među govorničkim oblicima zabilježena je svadbena zdravica iz Pridvorja koja je posebno značajna za ovaj rad.

3. Usmenoknjiževna retorika

Termin *retorika* poznat je još iz antičkoga doba, a govorničke vještine cijenjene su bile kako onda tako i danas. „I poznati govornici tijekom povijesti, i antičke govorničke škole isticali su vrijednost govora i učinke riječi dobro koncipirana govora“ (Botica 2013: 475). Retorika je u antici „predstavljala naučnu disciplinu koja proučava i oblike i pravila govorništva, ali je bila istovremeno i nastavna, školska disciplina koja daje upute i poučava u dobrom i uspješnom govorništvu“ (Čubelić 1970: 24). Čubelić napominje i da „termin *retorika* u našoj upotrebi, kao i u sintagmi *usmena narodna retorika*, svodimo i sužavamo na prvotno i početno značenje, kao *spособnost i umijeće govorništva*“ (isto: 25).

Nikolić smatra kako je najčešća pogreška koja se javlja u većine proučavatelja usmenoretoričkoga fenomena, upravo dosljedna analogija s retorikom kao umijećem vještog govorenja, posebice s ciljem uvjeravanja. Smatra i kako je zanemaren znatno dublji komunikacijski fenomen koji vežemo uz pojam retoričkoga, ali i da je bitno uvidjeti značenjske sastavnice termina *retorika* i žanrovske sastavnice tekstova koje klasificiramo kao usmenoknjiževnu retoriku jer među njima postoji velik stupanj suglasnosti (2013: 7-8). Botica daje nešto užu definiciju usmenoknjiževne retorike navodeći njezine zadaće, „uvjeriti nekoga u nešto, kazati neke sadržaje takvim govornim umijećem da se pridobije slušatelj i da se tekstom postignu željeni učinci“ (1995: 261).

„Proučavanje usmenoknjiževne retorike u hrvatskoj folkloristici sustavno je započelo šezdesetih godina prošloga stoljeća radovima Nikole Bonifačića Rožina i Tvrka Čubelića, a nastavilo se i produbilo radovima i knjigama Josipa Kekeza. Legitimnost zasebne usmenoknjiževne pojavnosti retorički su oblici stekli i antologijskim izdanjima u edicijama *Pet stoljeća hrvatske književnosti* i *Stoljeća hrvatske književnosti* te *Hrvatskoj usmenoknjiževnoj čitanci* Stipe Botice“ (Nikolić 2013: 1). Tih se godina kod nas ustalio termin usmenoknjiževna retorika za „imenovanje skupine tekstova koji naglašavaju komponentu uvjeravanja, jezičnu i govornu ludičnost ili pak ciljaju samim tekstom postići konkretan komunikacijski učinak“ (isto: 7). U pregledu povijesti proučavanja usmenoknjiževne retorike u Hrvatskoj i problema s kojima su se istraživači susretali (ponajviše s problemima klasifikacije), Nikolić smatra izrazito važnim za retoričke oblike poglavlje Nikole Bonifačića Rožina *Narodne drame, poslovice i zagonetke* iz *Pet stoljeća hrvatske književnosti* (1963) u kojem donosi povijest zapisa pojedinih žanrova (2013: 23). Posebno kritizira Čubelićev

rad iz 1970. smatrajući kako nigdje ne donosi jasne kriterije za klasifikaciju, „a posebno upada u oči česta upotreba izraza tematika, što sugerira da je u klasificiranju ovih žanrova njihova tema (koliko god ona bila neopipljiv pojam) od presudne važnosti“ (isto: 25). Kao autora koji se najtrajnije i najplodnije bavio usmenoknjiževnom retorikom navodi Josipa Kekeza ističući njegovu studiju *Usmena književnost* unutar trećeg izdanja *Uvoda u književnost*. Značaj ove studije je što u njoj Kekez donosi „opsežan sinkronijski i dijakronijski pogled na usmenu književnost, s posebnim naglaskom na specifičnost hrvatskih žanrova“ (isto: 26).

Klasifikacija usmenoknjiževnih oblika najčešći je problem u istraživanju usmenoknjiževne retorike pa u literaturi, od šezdesetih godina do danas, postoje mnoge nedosljednosti. Ako ćemo vjerovati najmlađem relevantnom izdanju, u usmenoknjiževnoj retorici razlikujemo zdravice, basme (zaklinjanja), brojalice/brzalice, rugalice, hvale, kletve i blagoslove (Botica 2013: 476).

4. Zdravica unutar usmenoknjiževne retorike

Retorički žanrovi privukli su pozornost istraživača početkom 20. stoljeća, nakon što je krajem 19. stoljeća počelo sustavno prikupljanje zapisa. I tada su retorički žanrovi bili slabo prikupljeni, a zbog problema s klasifikacijom uglavnom su pribrajani drugim, srodnim žanrovima (Nikolić 2013: 15). I Botica upozorava da su retorički oblici slabo zastupljeni u hrvatskoj publicistici i znanosti o usmenoj književnosti, uvijek „prikrpljeni“ nekom drugom žanrovskom sustavu ili književnom rodu, a ponegdje se pojavljuju kao izdvojene vrste u živoj komunikaciji (2013: 476).

Od svih retoričkih oblika³, Čubelić ističe zdravicu kao najizrazitiji oblik po svome izražavanju, no smatra da je ipak ostala prilično *zaturena*. Smatra da je razlog pomanjkanja stručne literature o zdravicama i o retoričkim oblicima općenito taj što ih se promatralo isključivo kroz običaje i obrede zatvorenih, neobrazovanih i zaostalih sredina (Čubelić, 1970: L). Zdravice ipak imaju nešto zahvalniji status od svih retoričkih oblika, ponajprije jer se o njima zasebno piše u 19. stoljeću kada počinje i njihovo intenzivno zapisivanje. Luka Ilić Oriovčanin piše o zdravicama u Slavoniji 1846. u djelu *Narodni slavonski običaji sabrani i popisani po Luki Iliću Oriovčaninu*, Ivan Šarić Josipov 1890. izdaje *Hrvatske zdravice. Nazdravičar i govornik za sve prilike života.*, a Franjo Fancev 1937. izdaje djelo *Hrvatska dobrovolja u popijevkama, zdravicama i napitnicama prošlih vjekova*. Hrvatsko područje izrazito je bogato ovim govorničkim oblikom, a Botica navodi da ih je ukupno zabilježeno preko tisuću (2013: 479).

Danas u literaturi možemo pronaći nekoliko objašnjenja zdravice kao retoričkog oblika. Opisuje se kao „najstariji i najpoznatiji oblik govorništva u svim kulturama svijeta, a uz epsku narodnu pjesmu i najizrazitiji predstavnik usmenog narodnog stvaralaštva. Javlja se najbogatije uz svadbeni ritual, ali je prisutna i u mnogim drugim prilikama: uz godišnje blagdane (Badnjak, Božić, Uskrs, krsna slava), na značajnim susretima...“ (Čubelić 1970: LI). Napominje i kako se određena frazeologija zdravice probila u druge književne oblike, npr. u epske narodne pjesme i komediografska djela (*isto*: LI). Prema Vujoviću, zdravica je „tradicionalni svečani govor za

³ Iako Čubelić koristi termin „govornički oblici“, Nikolić u doktoratu iz 2013. obrazlaže zašto je ispravnije koristiti termin „retorički oblici“: „...smatram da je opravdanije upotrebljavati termin retorički, s obzirom da termin govornički može sugerirati barem dvije nepotrebne stvari: jedna je govornost, koja nije odlika samo ovih žanrova (može se shvatiti kao zajednička značajka svih usmenoknjiževnih žanrova), a druga je pak nepotrebna analogija s govorništvom kao profesionalnom javnom djelatnošću. Retorika kao sposobnost ostvarivanja učinka na slušatelje jezikom i govorom znatno je širi koncept od govorništva kao praktičnog umijeća“ (2013: 9-10).

gozbenim stolom upućen najčešće domaćinu kao izraz zahvalnosti na poštovanju i gostoprimstvu. Osnovno ishodište svake zdravice su želje – želje za doseganjem egzistencijalnih dobara, želje za moralnim vrijednostima jedinice u kolektivu i kolektiva u široj zajednici, te vizija punijeg, humanijeg i ljudskijeg života – života oslobođenog svakidašnjih briga i tegoba“ (1985: 21). Botica pak zdravicu definira kao „govornički oblik izrazito epideiktčkog stila u kojemu govornik pred skupinom izražava pohvalu onima kojima je zdravica namijenjena. Pohvala je najčešće povezana s brojnim željama (za zdravlje, sreću, obilje) u hiperboličkom nizu“ (2013: 476). Nikolić ističe kako je zdravica ta „koja biranom stilizacijom želi prenijeti pozitivne želje svojim adresatima“ (2013: 8).

Što se sadržaja tiče, Kekez naglašava kako zdravice „ne razrađuju fabulu, već uvjeravaju. Izriču želje, najčešće kućedomaćinu, mladencima itd. U nazdravičarskom izricanju želja, što je uvjetovano kontekstom izvedbe, postoje sadržajna i oblikovna opća mjesta; izražajne formule dakle koje se ponavljaju iz primjera u primjer. Onome kome se zdravica upućuje hoće se da bude obdaren zdravljem, napretkom, pomladkom, imetkom, blagostanjem, zajedništvom, da ga se očuva od zlih ljudi i neprijatelja svih vrsta“ (1986: 283). Zdravica „krije u sebi dublje humanističke principe za koje se čovjek vječito zalagao. Čovjek je vjerovao da etički savršene ličnosti mogu očekivati neku dobrobit od više sile – što je karakterističan vid fatalističkog optimizma prisutnog u shvaćanju života kod običnog naroda i jasno izraženog u usmenom narodnom stvaralaštvu, a posebno u govorničkim oblicima. Taj vid fatalističkog optimizma, koji se odnosi i na zdravice, ima dublje korijene u socijalno-povijesnim slojevima konkretne društvene populacije. (...) Teško je sve trenutke u čovjekovom životu nabrojiti koji prate zdravice. (...) Variraju od kratke improvizacije do prave govorničke tvorevine“ (Vujović 1985: 22). Zdravice se često pretvaraju u nizanje blagoslova, npr. prilikom svadbenog veselja, kada kći napušta roditeljski dom (*isto*: 12). Zdravice koje prate svadbeni ritual, Vujović smatra najbrojnijima i najljepšima, a konavoska zdravica kojom se bavi ovaj rad, upravo je svadbena zdravica.

5. O zdravičarima

Daroviti pojedinci, tj. autori, ključne su osobe u stvaranju usmene književnosti. Riječ je o pojedincima koji su „obdareni posebnim smislom za govor/jezik, koji posjeduju kompetenciju, a eventualno kolektivno u takvim djelima proizlazi iz činjenice da su autori struktura maksimalno usuglasili svoju kreativnu moć s pogledima, stajalištima i sustavom vrijednosti određene zajednice (...) Oni umiju riječima proniknuti u ono što je društvu najvažnije, moraju imati snažnu viziju, moraju biti poticani nekim unutarnjim zanosom, moraju posjedovati dar i darovitost, moraju znati pravu mjeru figurativnog...” (Botica 2013: 25-27). Prvotni autor nekog govorničkog oblika uglavnom je nepoznat, no svaki naknadni izvođač na određeni način intervenira u oblik kojeg je naučio i na taj način mijenja prvotni tekst, arhetip, i na neki način postaje suautor. Oblici poput zdravice zahtijevaju i uporabu jednakog broja slogova te primjenu drugih versifikacijskih zakonitosti, stoga je kreativna djelatnost darovitih pojedinaca procijenjena kao vrsna, iznimna djelatnost (*isto*: 52).

Zdravičar u Konavlima može biti samo muškarac. Nike Balarin zabilježila je 1898. godine kako zdravicu na svadbi govore tri svata, „sopri- domaćin započne, nastavi stari – svat, a dovrši kum – vjenčani, jer bi bilo dugo, da svaki po cijelu izreče “ (1898: 285). U rukopisu Bogišićeva arhiva, poslije *Počasnice* je zabilježeno „Sad dohodi večera I na večeri na pijaju tri Zdravice tojest, jednu napije domaćin od sopre a drugu Stari svat, a treću kum, I zdravice ista govori kako je prije rečena, i za večere dojedno dva sata, dadu molitvu gjiuevgliu⁴ i nevjesti, i molitvu istu kakosuim prie dali, i za ovega svega gjiuevgliu i nevjestu tojest, pošljuji spavat“ (BA, II, br. 198.7). Nekada su dakle to bili muškarci koji su imali određenu ulogu u svadbenom običaju i bili u određenom rodbinskom odnosu s mladoženjom. Naknadno se, izmjenom svadbenog običaja, napijanje zdravice svelo na jednoga svata, a s godinama zdravičar uopće nije morao biti muškarac s ulogom na svadbi. Danas zdravicu u Konavlima napija jedan zdravičar koji nije nužno u obiteljskom srodstvu s mladoženjom niti je kum, već se obitelj dogovori s nekim tko zna tekst zdravice ili ga je voljan naučiti da im uveliča svadbenu večeru. U bilješci uz zdravicu Iva Lopine i Joza Vodopije koju je zabilježila Paula Igaly piše „Zdravicu navečer u mladoženjinoj kući u trenutku kad se na stol iznese pečenje izgovara stari svat, čovjek koji zna, kojeg pozovu, prijatelj kuće. Sada, u moderna vremena, zovu one koje

⁴ Đuveglja je stari konavoski naziv za mladoženju, danas se ne koristi u aktivnom govoru.

su naučili to govoriti, to je danas već postao posao” (2013: 55 bilješka 34). Bez obzira imamo li tradicijom uvjetovanu podjelu uloga na svadbi ili ne, na razini dijaloga s publikom do izražaja dolazi invencija i kreativnost onoga pojedinca koji se publici obraće (Lozica, 1990: 41), odnosno zdravičara. On odabire zapis kojega će naučiti, po vlastitoj želji određuje opseg zdravice, ubacuje ili izbacuje određene stihove. U Konavlima je uvijek nekoliko aktivnih zdravičara koji rado čuvaju tradiciju napijanja svadbene zdravice. Na zdravičare se gleda kao na pojedince koji na izniman način čuvaju tradiciju, a odvažiti se biti zdravičar nije lako s obzirom na zahtjevnu domaću publiku koja zna što želi čuti, koja pomno sluša riječi, prati geste, prosuđuje ton i način izvedbe i traži od zdravičara izvrstan i kompletan nastup. I sami zdravičari zdravici pristupaju vrlo ozbiljno, poštujući njezinu starost, važnost, snagu riječi te svečani trenutak izvedbe. Među zdravičarima „postoji svijest o vrijednosti izvedbe kao teksta i želja za zapisivanjem i objavljivanjem – da bi se iskaz sačuvao kao (umjetničko) djelo“ (isto: 55), stoga danas imamo brojne i vrijedne zapise koje su za potrebe ovog rada ljubazno ustupljeni, kao i video materijale nastale na svadbenim svečnostima.

Aktivni konavoski zdravičari su: Pavo Pulić, Petar Obad, Ilija Kesovija, Luko Novak, Vlaho Kljunak, Božo Letunić, Ivica Karaman, Mihovil Švago.

Pavo Pulić (1969), trener vaterpola i djelatnik u telekomunikacijskoj tvrtci, zdravicu je naučio od starijeg rođaka iz obitelji Bogišić iz Pičeta otkud je rodom i Pulić. Zapis je iz 1964., ali ne zna tko ga je zapisao. Prvi je put zdravicu izveo sa 16 godina. Od tada do danas zapisuje u jednu bilježnicu svaku svadbu na kojoj je izvodi (podaci iz razgovora, 2015). Petra Obada (1977), vrhunskog kuhara i pjesnika koji je izdao nekoliko zbirki poezije, zdravica je zaintrigirala u mlađim danima, kad mu je bilo *fora* ići po svadbama, uživati u plesu i promatrati ženske toalete. Kroz šalu kaže da danas više nema vremena za sve to, ali zdravicu na svadbama i dalje rado izvodi. Zdravicu je naučio od Stijepa Marinovića (1929-2016), a njega je tu zdravicu poučio Stijepo Obad zvani Musa. Prvi nastup bio mu je 29. rujna 2001. godine u Hotelu „Astarea“. Procjenjuje da ju je izvodio tridesetak puta, ali ne vodi evidenciju. Smatra da svrha zdravice nije samo napijanje, nego i održavanje tradicije (podaci iz razgovora, 2015). Ivicu Karamana (1984), lijeričara, dugogodišnjeg člana i predsjednika KUD-a „Stjepan Radić“ iz Pridvorja, zdravica je zainteresirala u školskim danima, a kasnije ju je naučio od pok. Stijepa Marinovića. Kad je Marinović prestao s izvedbama, Karaman je započeo, a izvodi je samo na svadbama poznanika i prijatelja (podaci iz razgovora, 2018). Mihovil Švago (1992) uvijek je imao interesa za sve tradicijsko; nošnju, običaje, zdravicu. Jednoga

dana rođakinja ga je zamolila da na njezinoj svadbi pročita par kitica zdravice, no on je odlučio pozabaviti se zdravicom *kako treba* i krenuti stopama djeda koji je također bio zdravičar. Reakcije prijatelja i obitelji jako su pozitivne, najviše je ipak oduševljen djed. Verziju koju trenutno izvodi smatra kratkom, no s vremenom i iskustvom planira je proširivati (podaci iz razgovora, 2019).

Mihovil Švago, privatni album, 2018.

6. Izvedba

Način govora, kakvoga zahtijeva zdravica, primjenjivao se u posebnim životnim prilikama i izrazito emotivnim situacijama. Izlagalo se epideiktički, tj. hvalilo se ili kudilo ono o čemu se govori (Botica 2013: 475). Izvodi se na okupljanjima koja na taj način postaju književna: u povodu stalnih godišnjih blagdana, imendana, krstitki, na pirovima, na većim zajedno obavljanim poslovima itd. (Kekez 1986: 283). Kada se piše o izvedbi zdravice uglavnom se ističu važnost i umijeće govornika. Dojam koji će na publiku ostaviti izvedba zdravice ovisi upravo o govorniku, zdravičaru, pa i ako više zdravičara izvodi zdravicu prema istom zapisu neće ostaviti jednak dojam. Razumijevanje i utisak teksta zdravice na publiku uvelike ovisi o govorniku, odnosno njegovoj snazi uvjeravanja: „U zdravicama, kao neposrednim monološkim tvorevinama, očituje se govornikova snaga uvjeravanja u čitav niz temeljnih čovjekovih životnih ideala bez kojih ne bi bio potpuna i cjelovita ličnost (...) Umjetnička vrijednost leži u elokvenciji i maštovitosti govornika, jer on obično upotrebljava snažne riječi, stilske obrte, poetske ukrase, živopisna poređenja i izuzetne metafore da bi ostavio što snažniji utisak na prisutne (...) Govornik ne ide za apsolutnim vjerovanjem prisutnih, nego da se njegova besjeda shvati kao moguća, ostvarljiva“ (Vujović 1985: 21). Pišući o zdravičaru općenito, Botica opisuje kako „nazdravlja *visokim stilom* i epideiktičkim izlaganjem. Služi se hiperboličnim stilskim kompleksom i biranim formulacijama“ (1995: 261). Ipak, u kontekstu konavoske svadbene zdravice važno je napomenuti kako stil i formulacije uvelike ovise o zapisu iz kojeg je zdravičar učio ili zdravičaru koji ga je poučavao, odnosno starosti zapisa, intervencijama, novim motivima (više o tome u poglavlju *Intervencije u zdravicu*). „U žarištu zdravice je samo ona misao da se saopći želja prisutnima i da ih se uvjeri upravo u one skrivene i intimne misli koje govornik saopćuje. (...) I rasponi kretanja govornikova uvjeravanja su vrlo uski, ograničeni. Stoga ne iznenađuje da je broj govornika zdravica – razmjerno svome području – neusporedivo manji od broja pjevača i pripovjedača“ (Čubelić 1970: 51). Razlog tome je i promjena svadbenih običaja s obzirom da je nekada zdravicu govorio muškarac koji je bio u određenom srodstvu s mladencima, napiti zdravicu nekada je bila obveza određenog muškarca na svadbi, dok se danas ljudi teško odlučuju na ovakav oblik javnog nastupa, pa se oni koji se odvažavaju, opetovano angažiraju: „Zdravice i govore na svadbama uz određene svatove izvode i drugi dobri govornici i improvizatori: nevješt govornik koji je dužan uzvratiti zdravicu ili želi nazdraviti zadužit će vještijeg da to učini u njegovo ime“ (Vitez 2003: 60). „Sama prijateljska atmosfera može

biti snažan poticaj da govornik biranim i raskošnim riječima postigne stupanj uvjerenosti da ono što kaže zaista i želi, postizujući na taj način i emotivnu suglasnost prisutnih. Prema tome, govornici zdravica imaju potrebu unijeti što snažniju, što uvjerljiviju riječ u svoj vlastiti stav, da svoj odnos prema prisutnima prikažu što uvjerljivijim“ (Vujović 1985: 12). „Glas mora biti posve jasan i primjeren; vikanje ili piskutanje ne dolikuje govorniku. Ne smije se neprekidnim zanosom govoriti, već prema potrebi sad bolje naglasiti, sad popustiti u glasu, inače govor mora teći jednakim tonom, samo se pri kraju može uvijek patetičnije dizati, dok u “živio” ne postigne svoj vrhunac (...) Govornik, kad hoće govoriti, ustane i za čitava govora stoji uspravno ne previjajući se i ne lamatajući rukama (...) U užem prijateljskom krugu može se nazdravljati i sjedećke. Što se tiče raznih gestikulacija i afektacija, govornik mora nastojati da mu bude gestikulacija primjerena i bez pogrešaka, jer govornica nije pozornica“ (Šarić 1994: 17). Mimika i gestikulacija zdravičara te naglašavanje određenih djelova uglavnom ovise o svakom zdravičaru ponaosob. Iako katkad određena gesta ili naglašavanje teksta prelaze u pretjerivanje ili zdravičar u izvedbu unese pretjeranu dozu teatralnosti, mnogi su zdravičari po takvim pretjerivanjima u izvedbi prepoznatljivi, pa oni koji zdravičara angažiraju ili publika koja više puta prisustvuje izvedbi istog zdravičara, takva „pretjerivanja“ i očekuje. Ishod takvih izvedbi često je nerazgovjetnost teksta ili on padne u drugi plan, odnosno izvedba se svede tek na izgovaranje teksta. Iako Botica napominje kako „bez obzira na količinu izgovorenoga, po pravilu sve mora biti u izrazito naglašenom tonu, s nizom izljeva emotivnoga, pohvalnoga, hiperboličnoga, figurativnoga govora“ (2013: 477), u praksi je moguće primijetiti kako, suprotno od prethodno spomenutog pretjerivanja i teatralnosti, u nekim djelovima izvedbe znaju preći u puko recitiranje teksta. S obzirom da se zdravice često napijaju za vrijeme blagdana, svetkovina ili sakramenata (posebno na svadbama), u njima su izraženi religiozni motivi. Šarić se osvrće na ono religijsko u zdravcima: „Hrvatski narod, dok napija u slavu Božju ili vladaru itd., govori ozbiljno i dostojanstveno, a njegove nazdravice prijateljima pune su zdrave šale. Kod pohvalnih govora i nazdravica osobito se mora paziti, da se ne izvrgnu u pretjerane i neumjeste hvale i uzvisivanja“ (1994: 16).

Zapisivači, kao pismeni, obrazovani pojedinci, uglavnom su zapisivali i još uvijek zapisuju verbalnu komponentu usmene izvedbe (Lozica 1990: 44), stoga su nam u novije vrijeme za istraživanje svadbenih zdravica od iznimne koristi video snimke vjenčanja na kojima ostaju zabilježeni i neki drugi aspekti, npr. trenutak na svadbi kad se zdravica izvodi, reakcije publike,

pogreške u tekstu, improvizacije zbog zaboravljanja teksta, mimika i gestikulacija zdravičara, trema, drhtanje glasa, akustika prostora u kojem se zdravica izvodi, odjeća zdravičara itd.

Kod Đurovića stoji naputak da se izvodeći konavosku zdravicu nazdravlja bijelim vinom, dok u ostalim zapisima zdravice takvih podataka nema. U zapisu *Počasnice* iz Bogišićeva arhiva, koja se izvodila prije večere, a čiji su stihovi ušli u svadbenu zdravicu, stoji bilješka *Sad napiase na rakii Počasnica kojače sliedit* (BA, II, br. 198.7). Danas se nazdravlja ili vinom ili nekim drugim alkoholnim pićem. Zdravičar Ilija Kesovija prepoznatljiv je po drvenoj čaturici s rakijom na kojoj je hrvatski grb. Ono što je zajedničko svim izvedbama je vrijeme izvedbe, zdravičar nastupa kada se posluži pečenje.

Reakcija publike tijekom izvedbe zdravice najvažnija je u trenucima kada im zdravičar sugerira da bi trebali ustati; *A mi pismo vince sjedeći, a spomenut ćemo Gospodina Boga stojeći* (Lopina – Vodopija) te kada publika mora na zdravičarevo *kano što i oće akobogda!* (Marinović) odgovoriti *s Amen da Bog da!* Ukoliko zdravičar ne izgovori razgovjetno stih u kojem im sugerira da ustanu ili nakon stiha ne zastane, odnosno ne pričekava da se publika ustane, dogodit će se da se dio publike neće ustati ili zbog buke ustajanja neće čuti sljedeće stihove. Kod Đurovićevog je zapisa u zagradama naznačeno *Čitava sofrā, kumovi i gosti ustaju i slušaju zdravicu stojeći*, dok je u zapisu Iva Lopine i Joza Vodopije zabilježeno *Tada svi ustaju i stoje do kraja zdravice; pozdravljanje Boga ustajanjem neizostavan je dio svake konavoske zdravice*. Od iznimne je važnosti dobiti odgovor *Amen da Bog da* od publike jer se izgovaranjem i ponavljanjem te formule ostvaruje performativni učinak kojeg zdravica ima. Jedino je kod Đurovića formula nešto drugačija, zapisano je *Sofra i gosti odgovaraju: 'oće ako Bog da*.

Iako je nekada svadbeni običaj podrazumijevao da su svatovi u konavoskoj nošnji, taj se običaj izgubio pa ni zdravičari više ne nose nužno tradicionalnu nošnju. Ilija Kesovija, Mihovil Švago i Ivica Karaman ipak redovito nastupaju u konavoskoj nošnji. Isto je i s Lukom Novakom koji u nošnji zdravicu izvodi na improviziranoj svadbenoj svečanosti KUD-a „Čilipi“. Pavo Pulić nastupa u odijelu, dok kod Petra Obada nema pravila, pa je nastupao i u pregači s kuharskom kapom na glavi kada je zdravicu napijao u sali hotela u kojem radi kao kuhar.

U literaturi koja se odnosi na izvedbu zdravice puno se manje pozornosti pridavalo tome što o izvedbi misle sami zdravičari zato se u ovome radu činilo važnim istaći upravo odnos zdravičara

prema izvedbi, način na koji oni vide svoju izvedbu, odnos publike, razloge za promjene u izvedbi i sl. Time se s jedne strane popunjava određena praznina u istraživanju zdravice, a s druge strane se na neki način odaje i poštovanje ulozi zdravičara. U izvjesnom smulu premješta ih se iz pozicije objekata istraživanja u subjekte. Petar Obad smatra kako ponajprije treba paziti da izvođenje zdravice ne pređe ljudima u dosadu, te kako su se vremena promijenila pa su danas ljudi nervozniji dok se zdravica izvodi čime opravdava činjenicu da je konavoska svadbena zdravica sve kraća (podaci iz razgovora, 2015). S time se slaže i Ivica Karaman koji govori samo dio zdravice jer uočava da mnogi ljudi za vrijeme izvođenja iste razgovaraju i stvaraju žamor, nekim ljudima je dosadna i zdravičaru je to onda problem. Probleme zna stvarati i trema pa je tako jednom zastao na pola zdravice. Ljudi su počeli pljeskati, a on se tada prisjetio nastavka i održao zdravicu do kraja. Zbog pozitivne reakcije publike, ta mu je izvedba ipak ostala u lijepom sjećanju (podaci iz razgovora, 2018). Mihovil Švago imao je veliku tremu kada je prvi put izvodio zdravicu pa je prebrzo izgovarao tekst. Kako ne bi imao neugodnosti tijekom izvedbe, uvijek se raspita npr. jesu li roditelji mladenaca živi, imaju li mladenci braće i sestara i slično, kako ne bi nekom kiticom nekoga doveo u neugodnu situaciju. Zaboravljanje teksta smatra sastavnim dijelom javnih nastupa. Kada mu se dogodilo da je zastao, publika ga je, kao i Karamana, podržala pljeskom nakon kojega je nastavio (podaci iz razgovora, 2019). Iz razgovora sa zdravičarima zaključuje se kako ponašanje, reakcija publike uvelike utječe na izvedbu svadbene zdravice kao i iskustvo zdravičara u javnim nastupima.

Ono najvažnije, što se uzima „zdravo za gotovo“ i ne propituje, a svakako bi trebalo istražiti jest tko zdravicu izvodi? Naime, poslije *Počasnice* pronađene u Bogišićevu arhivu zabilježeno je „Sad dohodi večera I na večeri na pijaju tri Zdravice tojest, jednu napije domaćin od sopre a drugu Stari svat, a treću kum...(BA, II, br. 198.7) dok Nike Balarin 1898. bilježi kako zdravicu na svadbi govore tri svata, „sopri- domaćin započne, nastavi stari – svat, a dovrši kum – vjenčani, jer bi bilo dugo, da svaki po cijelu izreče“ (1898: 285). Iz toga se ne može zaključiti kome pripadaju zapisi koji su nam danas poznati i za potrebe ovog rada pregledani (popis u poglavlju *Zapisi konavoske zdravice*). Nike Balarin, iako spominje tri svata koja je redom napijaju, donosi zdravicu koju joj je kazivao samo jedan čovjek iz čega se može pretpostaviti da se već krajem 19. stoljeća običaj da nazdravljaju trojica izgubio. Pri kraju zapisa zdravice Pava Krilanovića nalaze se stihovi *Zdrav si mi pošteni domaćine od kuće i od sopre, zdrav si mi pošteni kume, pobratime, đuvegljo, nevjesto* iz čega se zaključuje da ovu zdravicu ili jedan dio nje ne izvode ni domaćin ni kum, preostaje jedino

stari svat. Zdravica Iva Lopine i Joza Vodopije završava stihovima *I zdravi ste svi. Zdrav si mi, Stari svate, mili brate*. S obzirom na spominjanje domaćina neposredno prije kraja, ovaj je dio vjerojatno izgovarao kum. Jesu li zapisi koji se u ovom radu analiziraju tek jedna zdravica ili objedinjene tri zdravice teško je sa sigurnošću reći. Za sigurnije zaključke trebao bi pronaći barem jedan stari zapis u kojem su zdravice zapisane pojedinačno te istražiti promjene svadbenog običaja.

7. Zapisi zdravice iz 19. stoljeća

Za potrebe ovog rada prikupljeno je nekoliko zapisa zdravice, a svi su navedeni u poglavlju *Zapisi konavoske svadbene zdravice*. Najstariji su zapisi iz 19. stoljeća, a pronađena su četiri: *Počasnica*, *Sdravica Konavoska*, zapis Nike Balarin po kazivanju Vlaha Buškovića i knjižica Nika Miličića. *Počasnica* i *Sdravica Konavoska* pronađene su u Bogišićevu arhivu u Cavtatu. Za potrebe ovog rada napravila sam prijepis zapisa na temelju fotografija zapisa. I prijepis i fotografije dostupni su niže u ovom poglavlju. Najveći je problem pri tom predstavljala starost zapisa, odnosno oštećenja papira i tinte. Zapisi nisu datirani, a nije poznato ni ime kazivača. S obzirom na brojne zapise usmene književnosti u Bogišićevom arhivu ne isključujem postojanje više zapisa konavoske zdravice. Nikolić navodi da je zdravica „jedan od najranijih samostalno zabilježenih retoričkih žanrova hrvatske usmene književnosti, i to u obliku počasnice“ (2013: 12). *Počasnica* iz Bogišićeva arhiva izvodila se kao svadbena pjesma, no gubljenjem svadbenih običaja, izgubilo se i njezino izvođenje. Iako nam nije zapisano kada se točno izvodi, njezin smještaj među spisima arhiva navodi na zaključak da se izvodila poslije crkvenog vjenčanja kada su se svatovi, prema običaju koji se prije dvadesetak godina izgubio, vraćali na čašćenje u mladoženjinu kuću. Nekada se u mladoženjinoj kući odvijala i cijela večera. Stihovi ove počasnice prešli su u svadbenu zdravicu pa se mogu čuti i danas, posebno kod Luka Novaka, zdravičara i člana KUD-a „Čilipi“ koji zdravicu izvodi za potrebe folklorne priredbe, što je razlog zašto je ova počasnica našla mjesto u ovom radu. *Sdravica Konavoska* zapis je iz Bogišićeva arhiva koji je prilično oštećen stoga je ovaj rad prilika da se izradom prijepisa zapis sačuva, iako su neka mjesta sporna ili potpuno nečitljiva upravo zbog oštećenja. Zapis Nike Balarin iz 1898. nešto je poznatiji. Rukopis se nalazi na Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu⁵, a objavljen je 1898. u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* pod naslovom *Konavli. Ženidba (na Grudi)*. Godine 2003. objavila ga je i Zorica Vitez u djelu *Hrvatski svadbeni običaji*. Nike Balarin zdravicu je zapisala po kazivanju zdravičara Vlaha Buškovića, a osim zdravice donosi i podatke o svadbenom običaju u Konavlima uključujući događanja prije svadbe i neposredno poslije svadbe (udvaranje mladića i djevojke, upoznavanje obitelji, prosidba, darivanje, obaveze sudionika svadbene svečanosti, svadbene pjesme, obaveze mladenke prema novoj obitelji, susjedima i rodbini poslije udaje...). Sve

⁵ Balarin, Nike. 1898. Svadba kod Konavljana. Rukopis iz arhiva Odsjeka za etnologiju HAZU. NZ 198.

što je zapisala, uključujući i konavosku zdravicu, Nike Balarin poslala je Antunu Radiću, uredniku *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena* koji je zbog zanimljivog zapisa odlučio posjetiti Konavle. Radić je u Konavle došao vjerojatno 1898. Ostao je zatečen materijalom kojeg mu je Nike Balarin poslala. Radić se pitao je li moguće da je takvo nešto izgovorio seljak, Vlaho Bušković? Odgovore na pitanja koja su ga mučila odlučio je pronaći sam. Najprije je odlučio pronaći Vlaha Buškovića. Pronašao ga je poslije nedjeljne mise ispred crkve. Otišli su u prostoriju grudske škole, koja je bila pretijesna za sve znatiželjnike koji su za njima krenuli. Radić je Buškovića zamolio da mu ponovi zdravicu koju je Balarin zapisala, no ipak su se kasnije dogovorili da ju Radić čita, a Bušković i ostali koji ga slušaju po potrebi će ga zaustaviti:

„ Ja sam čitao: „Ej, moja mila i draga braćo! Ja čuh od mudrijeh glava, sijedih brada: dje se Bog moli...“ „Nemoj to, - reče mu jedan do njega – u nas ljudi više ne nose brade.““ A ma ništa – brani se mirno Vlaho – stara je brada svejedno sijeda,, - i kazuje opet, no i opet mu ne dadu mira.(...) Kad sam počeo: „ Pak ove današnje svete mise...“ čujem sa svih strana „ferma!“ Ja prestanem. „Najprije dolazi ovaj koljenac: A ovi današnji dan...“ Ja brzo pribilježim sa strane koljenac i pitam, što je to. Liepo su mi razložili, da je koljenac ono, što mi kažemo, „odsjek“. (...) Čitah dalje“... A junak na vrata iznosio ruka punijeh!“ I opet čujem sa svih strana: „a srca vesela!“ U rukopisu toga nije bilo. A bez toga ne vrijedi ni ono ostalo – govorahu ništa: što će nam pune ruke, ako se ne daje srca vesela! Vidio sam tu kao i drugdje, - da nazdravice ove nisu prazne rieči: što se govori, pa bilo i sto puta, na to se i misli, to se i osjeća. Kad sam pročitao: “Slava nam božja vriježila...“ upitam, što je to vriježila? Na to se javi domaći župnik i kanonik, gosp. dum Jozo Crnica, i reče, da bi moralo biti: vriedila. Ali ne dade glavni onaj prigovarač (...) „Slušali smo staroga Boža Bronzana iz Popovića, pa ne možemo drugče. Nijesu ga mladi izventali...“ (Maček, Herceg 1938: 30-31).

Navečer je Antun Radić otišao u Čilipe, don Antunu Tvrdiću, koji mu je za večerom izgovorio fragmente zdravice. Radiću je, poslije posjeta Grudi, to bilo dovoljno da uvidi koliko je zdravica u narodu, kako je osim zdravičara Buškovića, u cijelosti ili u fragmentima znaju i ostali Konavljani.

Zdravica, koju 1886. izdaje Dragutin Pretner, tiskana je kao zasebna knjižica naslovljena „Konavoska zdravica“ bez ikakvih podataka o zdravičaru, vremenu i mjestu izvedbe ili bilo kakvom kontekstu. Zapisi zdravce iz 19. stoljeća su najopširniji, stoga će se u ovom poglavlju usporedno prikazati zdravice Nike Balarin i Dragutina Pretnera, te prijepis zapisa *Počasnice* i

Sdravice Konavoske iz Bogišićeva arhiva u Cavtatu. Sadržajno podudaranje tek je naznačeno crvenom bojom, dok će detaljnijoj usporedbi i komparativnoj analizi zapisa zdravica od 19. stoljeća do danas biti posvećeno poglavlje *Komparativni pristup zapisima konavoske zdravice*.

- Balarin, Nike. 1898. Konavli. Ženidba na Grudi. Zbornik za narodni život i običaje (lijevo)
- Pretner, Dragutin. 1886. Konavoska zdravica. Dubrovnik: D.Pretner (desno)

Ej, moja mila i draga braćo! Ja čuh od mudrijeg glava, sijedijeh brada: đe god se Bog moli, da se onđe i na'odi: đegod se više moli, onđe se više i na'odi. Pak ovi naš ban domaćin Boga molašše sve od lańske godine do ove godine, dok mu dođe i ovi danańni dan veseli. On molio i domolio se Bogu i ovi ņegov sretni dan dođe. Pak on ovakvu sopru napravlašše i za ņu nas braću postavlašše, da mu blago blagujemo, rujno vino pijemo, kako komu zavoļu bude. Mi blago blagovasmo i vino pismo sjedeći, a Bogu se molašmo klečeći, a spomenut ćemo Boga i veliku Slavu božju stojeći.

Ej, pomozí Bože, a veseli, Bože, u ovaj dom, da pomozé Bog: dom, domaćina ņegove kumove i prijateļe, koji su ovđe i drugovđe na sve bande i četiri strane. Da bi ovemu našem banu domaćinu kupili brani izabrani: na punu sopru, na dobru volju, na pošten glas, a na svijetli obraz! Do sad dobro, a unaprijeda boļe, sve odove godine do godine a od do godine vele je rijet do stotine, nego dok je voļa Gospodara Boga, a požuda srca našijeh.

Pa dobri ovi pošteni ban domaćin nove prijateļe prihvaćivo, a stare potvrđivo, sve u dugu vijeku a mala'nu grijehu! A što god junak činio Boga se bojo, a svoje duše

Ah pomozí Bože i danas i vazda! Da nam pomozé Bog i danańni dan! Dobro napijali, a bolje životovali, u dugu vijeku, a u kratku grijehu. Sastali se, a ne omrazili se. Gdje bi se junaci sretali, da bi se za lijepo zdravlje pitali, dokle bude volja Gospodina Boga, a požuda naša. Eto, moja mila i draga braćo, ovi naš skladni i pošteni domaćin polako sazva, a mi se k njemu brzo potežismo. Vinca pismo, blaga blagovasmo: komu što bilo za volju ne bi sakraćeno. Ali Gospodinomu Bogu nije od potrebe ni od ješe ni od pića, već od nas jedna ugodna molitva.

Kad je panuo snijeg, na ovi svijet, ali nije panuo, da oglobi ovi svijet, nego da pobijeli. Ali posla Bog svoje učenike, velike mudroznance, da iznagju, od šta je najbolji put; ter su našli da je put najbolji od čovjeka, zašto ga je Gospodin Bog stvorio na sliku i priliku njegovu. A mi pismo vince sjedeći, a spomenućemo Gospodina Boga stojeći.

Sunce nam na istok, a Gospodini Bog na sreću i pomoć! Pomogô nam Bog u ovi dom, domaćina i njegove kumove, i njegove prijatelje, koji li su mu ovdje i drugovdje; pomozí mu ih jako Bože! Da bi mu se vazda kupili kumovi i prijatelji na punu sopru, a na dobru volju, na svijetli obraz, a na poštene glasove, dugo, dobro, časno i pošteno. Da bi

ne ogriješio! (“Amen, da Bog dâ!” odvrate prisutni.)

Da’ ni, Višnji Gospodare Bože, da bi ovemu našem banu domaćinu sve dohodilo s krsta na oposlo⁶, kako ide sunce i mjesec. Sunce mu na istok, a Gospodin Bog na pomoć! Da mu nebo rosi, a zemlja i svaka muka lijepi rod rodi, čim bi se junak u mladosti dičio, a u starosti i dičio i hranio, a vazda Gospodina slavio i hvalio! U crkvu hodio, Bogu se molio, lemozine⁷ dijelio, svijećâ na oltar namjenivo – sve od svoga truda, a božjega dara!

Da’ ni, Višnji Gospodare Bože, da bi ovemu našem banu domaćinu za volom dobroga orača, što bi jutrom ranio, a večerom omrknivo, na vratu sjeme iznosio, a pred sobom bijele volove izgonio, pa se Bogu molio i junak na duboke dolove dohodio, pa kud god junak svojom rukom maho, od one mu jako Bog pomago i naklaňo! Junak rijetko sijo, često mu nicalo! U dnu mu se busalo, a u srijedi trstilo, a na vrhu klasalo! Svaki klas kô svilen pâs! Svaki mu se klas skreto k zemlji, kako anđeli Gospodinu Bogu, a mi danas k tebi, poštteni bane domaćine!

Da’ ni, Višnji Gospodare Bože, ovemu našem banu domaćinu na koňu dobra ja’idiju, što bi koňa jaho, a sablje paso, veselo od svoga doma na put odlazio, a s puta veselo i zdravo dolazio! Putem se Bogu molio i zdravo među ovakvu braću dohodio! Braća ga ‘oćela, mjesto mu činila, a čas’ mu nosila! Imo ko, a imo i komu, imo za što, a

išô on u prijateljâ, a prijatelji u njega, sve za čast, a za lijepu ljubav. A da bi mu Gospodini Bog dô svega do volje, a brez nevolje, kruha i vina, meda i mlijeka, srebra i zlata, a od Tebe, Gospodare Bože, data i poslata. A da bi mu nebo rosilo, a zemlja plodila, a njegova muka lijepi rod rodila, čijem bi ovi skladni i dobri domaćin sam sebe časno i lasno hranio, a ovakve mile i dobre za sopru posadio, neimućnome na vrata iznosio; koji bi mu junaku dolazi zlovoljno, da bi odlazio dobrovoljno, punijeh ruka a vesela srca, putem hodeći, Boga moleći, a ovako govoreći: Mili Bože! i da Bog pomôže! Lijepo ti mi je u ovoga domaćina bi, dobro ti mi udijeli, udijelio njemu Gospodini Bog sa sve bande i četiri strane, a s nebesa mu Gospodini Bog davô i pomagô otkle se ne bi junak nadô. A da bi mu Gospodini Bog udijelio punu česu, a na putu dobru i veselu sreću, svaka ga dobra božija pristizala, a zla ga ne čula i ne vidjela. Pa da bi ga se držala svaka sreća i napredak, kako se drži pijesak mora, zvijezde neba, brštan drva i kamena, anđeli raja, a pčelica promaljetnoga cvijeta – a da bi mi zaslužili ovoga i onoga svijeta! Pa, Gospodare Bože, da bi Ti udijelio ovomu skladnomu i poštenomu domu jednu vrlo mladicu, a dobru domaćicu, koja bi ovo dobro suzdržala i k ovomu više pretjecala, stare prijatelje potvrgjivala, a mlade privagjala; koja bi jutrom rano otpravljala a u večer zdravo i veselo pričevala, sve što bi bilo od dike i od časti, a od lijepa radosti i koristi. Pa, Gospodare Bože, da bi ti ovomu skladnomu poštenomu domu udijelio brza

⁶ Oposlo znači krug, a na oposlo u smjeru kazaljke na satu

⁷ Milostinja, novac koji se skuplja u crkvi

*imo i na što, - sve za čas' i za poštenu ljubav,
- kako 'no i 'oće, ako Bog dâ!*

*Da' ni, Višnji Gospodare Bože, da bi ovi naš
ban domaćin pio, - sve dok bi sam htio, a kad
bi iskraj ovakve braće odlazio, poštena glasa
i svijetla obraza, zdravo svome dvoru dolazio,
a kod dvora svake vojske na'odio, voľne u
nevoľne! Voľne u dvor navodio, za ovakvu ih
sopru posadivo, da mu blago blaguju, rujno
vino piju, Boga mole, i o svakom junačkom
dobru zbore i govore! A junak nevoľnim nà
vrata iznosio ruka punijeh, a srca vesela! Do
vrata mu zlovoľno dolazili, a od vrata veselo
odlazili, putem hodeći, Bogu se moleći i
ovako zboreći: dobra domaćina, dobre
domaćice, dobro ti nam udijeli, udijelio im
Bog sa svih banda i četiri strana, a s nebesa
najviše, kako 'no i 'oće, ako Bog da!*

*Da' ni, Višnji Gospodare Bože, ovemu našem
banu domaćinu na ustanku i podranku⁸, na
mrkloj noći, gustoj gori i mutnoj vodi, na
tijesnu klancu i manitu⁹ vrancu! Āe god mu
bilo strašno strašnovito, da mu bude lako
lakovito! Zla ga ni čula, ni viĀela, a dobra
stizala i prestizala, kako 'no i 'oće, ako Bog
da!*

*Da' ni, Višnji Gospodare Bože, da se ovoga
našega bana domaćina držalo svako dobro,
kako se drži: brštan drva i kamena, pijesak
mora dubokoga, zvijezde neba visokoga,
anđeli Boga pravednoga, a mi tebe, pošteni
bane domaćine, kako 'no i 'oće, ako Bog da!*

*Da' ni, Višnji Gospodare Bože, ovemu
našem banu domaćinu, što mu je najľepše
na ovom bijelom svijetu: pamet bistru, dušu*

konja, tvrda vola, a za njime hitra orača, koji
bi dobro sio, a bolje mu nicalo, u dnu se
busilo, a u vrhu klasalo, a klasku čisto
tegovetno zrno bilo, od tegote se zemlji
klanjalo, kako i mi Gospodinu Bogu po
zakonu.. A GospodineVišnji Bože, sve to
bilo po tvojoj milosti. A jeda li nama opet
Gospodina Boga na sreći i pomoći!

⁸ Podranak - zora

⁹ Manit – prid, lud, neukroćen, hiperaktivan

čistu – na umrli dan, kako mu je bila na svetoj vodi od kršteña, - kako bi se junak s pameti vlado, s ljudima razgovaro, i božjoj voļi ugađo, a štogod činio, uvijek se Boga bojo, a svoje duše ne ogriješio, kako što i ne će, ako Bog da!

A ovi današni dan, sveta Neđeļa¹⁰, domaćinu spomena od krsnog mu imena i ovog ñegovog sretnog veseļa, - došla mu na zdravļe, ñemu i svakom ñegovu kumu i ñegovu dobru prijateļu, koji mu je danas u dom došo, i danas, i svaki dan, i ovđe i drugovđe na sve bande i četiri strane, pomoz ga jaki Gospodare Bože! U zdravļu ga zaskako, a u boļemu provádao (!), od ove godine, pa do druge godine, a od do godine vele je rijet do stotine, nego dok je bila voļa Gospodina Boga, a požuda srca našijeh.

Pak ove današne svete mise, koje su se pjevale po puku i narodu kršćanskom, da se budu pjevati živijem glavama za zdravļe, a mrtvijem dušama za spaseñe . Tko je na ñima bio, i tko nije bio, da' ni, Bože, sveti i slavni dio, kako i 'oće, ako Bog da!

Ovo junak veseļe, koga je počeo gradit, da ga bude sagradit sa mirom božjim, sa časom dobrim i po jednu i po drugu stranu, i po vas stan kumova i prijateļa! Gradio ga junak mnogo časno, a činilo mu se vele lasno!

A ova mlada mladica iz ovoga svoga rođenoga doma, od koga je ostupiti naumila, stupila mladica s Bogom u veliki dobri čas! Da se ovemu domu ne bude vele poznati,

Ove svete misice današnje, koje su se pjevale po svemu puku i narodu kršćanskomu, da bi se bile pjevati živijem za zdravļe, a mrtvijem za spasenje. Na svetoj misi ko je bio i ko nije bio, Gospodare Bože, udijeli mu da uzima sveti i slavni dio.

A ovo junak, koji je činio krsno ime¹¹ učinio ga u veliki dobri čas, ove godine kako mogô, a do godine i u naprijeda kako hotio.

A ovo junak, koji je namislio činit veselje, učinio ga u veliki dobri čas po jednu stranu i po drugu stranu, i kumovâ i prijateljâ: učinili ga časno, a činilo mu se lasno.

A ova mlada moma, koja je imala otiti iz ovoga doma u oni dom, pomogô je jako Bog! Iz ovoga doma, iz koga je pošla, da se nebi bilo poznati da je pošla; a u oni dom, gdje došla, da bi najjprije ugodila Gospodinomu Bogu molitvom, a svojijem starijem dobrotom. Da bi se njom podičili i pohvalili, da bi ovako govorili: A blažen Bog, koji je stvorio, a majka koja je rodi, a babo, koji je svjetovao i put, po kome dogje i oni ko po nju pogje! Š njome dogje svaka dobra sreća i napredak! Sve to bilo po božjoj milosti, a jeda li nam Gospodara Boga na sreći i na pomoći.

¹⁰Svadbe su se nekoć održavale nedjeljom.

¹¹Označava svetkovinu određenog sveca u nekom selu ili zaseoku na njegov dan. Npr. Svi Sveti i Mala Gospa u Močićima, Sv.Toma u Vinogradcima.

nego na svakom junačkom dobru ostati! A u oni sretni i čestiti dom u koji ima doć, da Bog dâ, da bude doći od koristi, a svemu rodu i plemenu od dike i od časti!

Da Bog da, da ova mlada mladica bude svakom dobra i ugodna: prvo Gospodaru Bogu svojom molitvom, pak svojijem starješinam dobrotom svojom, a svome drugu ugodna i milosna do stare starosti!

Ko god bude ovu mladicu viđati i u putu sretati, da je svak bude dobrijem riječima nadarivati, a pred zbornom crkvom za lijepo zdravlje pitati. Da svak bude rijeti, kogod je bude viđeti: blaženi Bog, koji je stvori, otac i mati, koji je rodi, domaćin, koji je odgoji, braća, koja je lijepo svjetovaše, na lijepi je nauk naučiše i na ovi kršćanski put opraviše! Da budu blagosivati put, po kome je došla, pa i onoga, s kojijem je došla! S nîm došla svaka dobra i čestita sreća!

Da Bog da, da nitko ne reče: nesretna nesretnice, nego svak: dobra dobrosretnice, a sa zemanom dobra i čestita domaćice!

Ej, što ću ja poći vele govoriti, da ne bi' ovakvu milu i dragu braću zagovorio, kako može biti, da sam i dosad! Nego ću ja zamoliti mlađega, pak do starijega; starijega kako baba moga, a vas mlađe, kako braću moju, da mi oprostite, a rđave glase ne pronosite, jer vi znate, da je u mene mlada glava, ko zelena trava, ko jedna voćka na vrh jednoga brda, dosta visovita, a još više tankovita, pa koji god vjetar dokreće, svaki na svoju stranu okreće, - tako i mojom glavom i pameti danas. Pak vas molim, koja bude zla i pogana, neka ostane pod nogama, kako koñu čavli i

A sad moja mila i draga braćo, ja sam dosta govorio, vas, skladne i poštene obraze zagovorio.

potkove; a koja bude dobra, neka otiđe po svijetu, kako pčela zvukom po cvijetu! Ali neću daļe govoriti, nego ću napiti.

Ovu prvu i najboļu u ime Boga i velike slave boļje, da pomoļe Bog i velika slava boļja vrijeļila¹² i krijepila pomagala svakog brata kršćanina koji se krstom krsti, a u crkvu hodi, Boga moli, a za Boga zna! Pomozi ga, Boļe, i velika slava boļja, kako i 'oće ako Bog da!

A ovu ćemo drugu za ļubav dugu, u ime Jezusovo, za zdravlje domaćinovo i njegova tvrdoga šļemena, a pod nime zdravoga sjemena. Šļeme mu tvrdo, vjekovito, a domaćin zdravo i veselo! Da bi se pod ovijem tvrdijem šļemenom¹³ našo gospodar ćovjek, a gospođa žena, koji bi svaka brana dobra radili: krstili, krizmaivali, vjenćavali, udavali, vinograde radili, kuće gradili i svaka izvrsna veseļa ćinili. Štogod ćinili, Boga se boļali, a svoje duše ne ogriješili, kako i ne će, ako Bog da!

Ovu ćemo treću u ime Trojstva i Jedinstva nerazdijeleńoga, koji razdijeli nebo i zemlju, a sjedini nas braću kršćane. Mrnara na moru, ratara na poļu, sužńa u sužńici, starca u starođsti, nejaka u nejakođsti i svakoga brata kršćanina, koji se krstom krsti, Bogu moli, u crkvu ide: pomozi ih, Boļe, i sveto Trojstvo, kako i 'oće, ako Bog da!

Ovu ćemo ćetvrtu primaknuti, kako se primiću ļeti zelene gore, a zimi studene vode, u ime tuļnih i nevoļnih, da bi se tuge i nevoļe

Ali ćemo ovu prvu napiti u veliku Slavu Boļiju, da bi vam Slava Boļija pomogla dom, domaćina, njegove kumove i prijatelje koji li su mi ovdje i drugovdje – pomozi mu Boļe i velika Slava Boļija! Pa da bi Slava Boļija pomogla mrnara na moru, a ratara na poļju, putnika u putu, domotńjika u domu, ćobana na paši, svakoga brata kršćanina, koji u rimsku crkvu hodio, a po zakonu se Bogu molio. – A pomozi ga, Boļe, i velika Slava Boļija.

A ovu ćemo drugu za ļubav dugu, u ime Jezusovo, a za zdravlje domaćinovo, a potvrdu njegova šļemena: pod njim šļeme tvrdo vjekovito, a domaćin zdravo i veselo! Da bi se ovdje vazda nahodio gospar ćovjek i gospogja žena, koji bi drugomu svjeta i nauka davali, koji bi krstili, krizmaivali, sinove ženili, kćeri udavali, kuća gradili, vinogradâ sadili, svaka izvrsna veseļja radili, dobro dosle, a bolje odsle. – A podrļi, jako Boļe i ovako!

Ko bi nam primakô ovu prvu, i drugu, i treću, kako se primiće ļeti gora, zimi voda, tako k nama svako zdravlje i veseļje.

Pa ćemo treću u ime veliku i dobru sreću! U ime Svetoga Trojstva i Jedinstva, da bi nas suzdržala u sramu ļjuckomu, a u miru druļenskomu. **Saćuvalo nas mutne vode, guste gore, tijesna klanjca, gnjila broda a rgjava roda!** Sve to po boļjoj milosti; a jeda li nam Gospodara Boga na sreći i na pomoći!

¹²Ovdje stoji bilješka iz koje doznajemo da je kazivać zdravicu naućio od Boļe Bronzana iz Popovića i da nije siguran što ova rijeć toćno znaći. Spominje se ondańnji ųupnik Crnica koji kaļe da to znaći vrijedila.

¹³Šļeme – glavna greda krova kuće

izbavio, a svakoga dobra dobavio, koňa najaho, sablje napaso, a ovakve se braće i družine nauživio, kako i ‘oće, ako Bog da!

*Pa ćemo ovu petu u ime sopre i obraza.
Sopra nam sjajna i svijetla, a obrazi zdravo i veselo, što za nome rujno vince piju! Zdrav si, bane domaćine, i svi tvoji prijatelji!”*

A ovu ćemo četvrtu napiti u ime junaka tužnijeh i nevojnijeh, koji su u tuzi i nevolji, Gospodare Bože, da bi ih Ti zla izubavio; sačuvô ih turske sablje, kraljeve sužnje, natrone svake; pa da bi se junaci zla izubavili, a dobra dobavili; da bi vranje konje jahali, a britke ćorde¹⁴ pasali; putâ se naputovali, a družine nadrugovali; u rimsku crkvu hodili, po zakonu Boga molili; u crkvu lemozinu dijelili, na oltar svijeću namijenili. Sve to po božijoj milosti; a jeda li nam Gospodara Boga na sreći i na pomoći

A ovu ćemo petu primaknuti u ime sopre i obrazâ; sopra nam svijetla, a družina lijepa; a u ime skladnoga i poštenoga domaćina o dove kuće: da bi on išô po svijetu, kao pčela po cvijetu; kud kod junak išô, Bogu se molio, a prijatelje dvorio; Boga izmolio, a prijatelje izdvorio; mjesta mu činili, oštenja mu nosili, na svakomu mjestu, a nada sve pred Zbornom Crkvom, gdje skladni i pošteni obrazi gledaju, da se prijatelji raduju, a zločinci i dušmani crkaju.

Gospodine Višnji Bože, više tvoga stvorenja već je moga govorenja. Gdje ja ne tegô riječi mojom, ti ispuni i pomози svetom voljom i pomoći tvojom.

A sad ja ne mogu ništa nego vam zahvaljivam na posluhu, starijemu i mlagjemu; starijemu kao ćajku, mladjemu kao brajku. Ja vam ljubih ruke, a Gospodin Bog duše, a pred lišcem Njegovijem. A mi, kako se očima gledali, srcem se ljubili, a naše duše ne ogriješili.- Izdravi, stari svate, mili brate!

¹⁴ Ćorda – veliki nož koji se nosio oko pasa, bio je pričvršćen lancem i imao je zaštitu.

Počasnica (BA, II, br. 198. 22-23.)

(Sad napiase na rakii Počasnica kojače sliedit.)

Rakia dobra a sreča bolja

A pomč od tebe gospodine

Pošten domačin

A veselimu priatelji

Priatelji doodili

A domačina u liepome zdravlju naodili

A današnji dan došomu na zdravlje

I na veselje

Na mir i nakontenje

domačinu i njegoviem priateljima

A svete mise kojese pjevale

Po puku i narodu keršćanskome

Dase uzbudu pjevat

Živiem za zdravlje

A mertviem dušama na spasenje

Bože daj od svete mise dio

Koje bio i ko nie bio!

A ovo veselje junaci koega gradili

Gradiliga samirom Božim

A sa časom dobriem

A ova mladica

Iz onega dvora okleje izišla

Da onom kuči bude odvelike dike

A uvavu gjeje došla

Da bude od velike koristi

A sviem priateljima

Od dike i od časti

Da svak reče blažen bio

Koje rodio

Ina ovi nauk naučio

Ina ovi put spremio

Dase uzbude zvat dobro sretnjica

A ne zlosretnjica

I dobra domačica.

Poradite dolimbona
Nekome čas,
Mogju braćom i družinom
Voda potku glas,
Voda potku glas.

Poradite mi vratovi
Nekome čas,
Mogju braćom i družinom
Voda potku glas,
Voda potku glas.

U stara vrata,
Dise na brada,
Dise se ruci u času pada,
Luka čas dukata vafa,
Sama brada tri bele grada,
Sama brada tri bele grada.

Dava tra peji vije
Kojim dunja,
Kojim dunja,
U vose svem svatarim
Oko bajjaka,
Oko bajjaka,

(Taj napisase na rokie
Domaćica kojace slediti.)

Nakia dobra a stara bogja
A pomio ad tebe gospodine
Posten domaćin
A vedelimu priategli
Priategli dođili
A domaćina u lipoma dođorju naredili
A domaćini don dođomu na dođorje
I na veselje
Na mis i nakondenje
domaćinu i njegovim priateljima
A veselje mise kojese pjavale
Po puku i naradu k'isobanstone
Dose urburu pjavot
K'isrem na dođorje
A mistarim dušama na spasenje
Bode dođor svek mise do,
Koji bio i konie bio!
A ovo veselje junaci kožog pjavila
G'adiligi samim dođim
A sa časom dođim
A ova mladica
A onoga dođor oklje i dođorla
Da onom kući bude dođorke d'ike
A svom p'je dođorla
Da bude od velike koristi
A svim priateljima
Od d'ike i od čortu,

Da vrah saie kladiu bio
Koji radio
I na ovi nauki naučio
I na ovi put sprenio
Dose ur bide vrah dobo m'lyja
A ne bilo ve kojica
I dobra domaćica.

(Taj napisase pjavot ovo
italij.)
I koje namor u ovom dovu
Koji veselje,
Koji veselje,
Kako sina keni
Tese vesle,
Tese vesle.

I koje namor u ovom dovu
Koji veselje,
Koji veselje,
Kako brata keni
Tese vesle,
Tese vesle.

I koje namor u ovom dovu
Koji veselje,
Koji veselje,
Kendi neputa keni
Tese vesle,
Tese vesle.

I koje namor u ovom dovu
Koji veselje,
Koji veselje,
Kako sina keni
Tese vesle,
Tese vesle.

Pite vino goste naši
Koji vodaka,
Koji voda do,
većje vino k'akosiji
Koja premie,
Koja premie.

Bosge dabimuse junaku kupili priategli vasda dobri i sabrani na punnu sopru na dobru voglju na poscteni glas na svietli obras. On u priateglja apriategli ugnega dobro dosad dosle a unapried sve to boglje. Ah pomosimu jaki Gospodaru Bosge i ovako. Dajmu Gospodare Bosge dabbi sve nove priateglie prihitio a stare potvrgivo u dughu vieku a malahnu gri ehu sctogod ucinili Bogase bojali . Boga neuvriedio a svoju dus ciu neogriescio, jedamu Gospodara Bogga na pomochi , Bosge tebise molimo. Daimu Gospodare Bosge visegni ovemu posctenom Banu domacinu haer i bericet u tvrdomu volu a u barsomu kognu u punom cessi u vesseloi sreci. Cessamu vasda krescila i napredovala i sreciamuse vesselila dabise junak vasda segnegovom cessom u mlados dicio a u staros cjasno i poscteno hranio Gospodara Bogga slavio i falio. Dajmu Gospodare Visegni Bosge u gnegoviem sa gnegoviem tvardiem volom sretnoga rataglich koibi junak jutrom ranio vecerom primarknivo svoje basctine udobre stagioni uradivo s kumovimam i priategliam u gljubavi radovo. Ah Dajmu Gospodare Visegni Bosge na gnegovu barsomu kognu vesselomu junak koibi od svoga dvora vesselo odlasio medju Bracci i drusginom dolasio. Bracia mu drusgina miesto cinili cjamtu nossili svegh imo ko a imo komu kako i hoće ako Bogda. Daimu Gospodare Visegni Bosge ovemu Posctenom Banu Domacinu damu nebbo rossi damu semglia ploddi damu svaki liep rod rodi, damuse rodilo od svojega truda a Bosgiega dara punno somuna liebba puno baciava vina sucijembi junak ovako cjasni sobet postavio, a sa sobet skladne obrase sastavio kako i nas danas. Bosge tebise molimo pak dabi junak segnegoviem kucniem priateglimam karsno ime slavio i junak vesseglja cinio a jedamu Gospodara Visegnigh Bogga nasreci i pomoci Bosge tebise molimo. Dajmu Gospodare Bosge O.P.B.a. dabbi u zarguu hodio pravednose Boggu molio sasctoga junak molio, dabiga vasda umolio dabbi vasda dielijo lemosine na otar sviece namiestivo a onega pomagale svegh od truda svoga a od dara Bosgiega pak jedamu Gospodara Visegnega Bogga na sreci i na pomoci, Bosge tebise molimo.

Navratamu voini i nevoini dolasili voinoga junaka u dvor sasivo i sa sopru possagivo svegh imo ko a imo koga kako i hoce ako Bogda. A nemoljnomu junaku na vrata isnosio ko doge slovoglo da poge vesselo punieh ruka vesselata sarca, putem hodeći, Bogga moleći, blagossivgljajuci, liepo govoreći. Dabbi vasda rekko dobar karstianine, dobre karstianke liepotimi udieli, udielio gnimam Gospodin Bogh odasvuda a s' nebessaa naiboglje, svakoga dobra na dasve dusciamam sveto spassegne_____

??? da milli Bogh pomosge. Pomosiga Gospodare Visegni Bosge na ustanku pomosiga Bosge na podranku, pomosiga Gospodare visegni Bosge na svakom miestu sctrascnomu gebimuse paralo bit passat strascno strahovit. Daj mu Gospodare Bosge onge proch lako lalovito. Dajmu Gospodare Visegni Bosge svaku dobru srecciu , pridagn na put dabiga svaka dobra srecia stizala i pretizala i segnimese u drusgbi darsgiala, slu i argiavu. ni(?) vidio Bosge tebise molimo. Dajmu Gospodare Visegni onemu Posctenom Banu domacinu i svakomu dobromu brattu karstianinu tri junaka dobra, parvo dobra kruha i vina, drugo dobro sdravglia i mira, treće dobro ciste dusce predate Gospodine Bosge doch na dan od gnegova skonciagna kakomu biasce dana na dan od gnegova karstieгна Bosge tebise molimo. A ova danascgna sveta Nedieglia kojanasie u sdravu saskocila dabinas vasdra u sdravglju saskakala u svakomu dobru pomagala i provagiala od ove godine do godine a od godine dokle bude voglja Gospodina Bogga a posred sarzah nascieh.

Ove svete Misse koje se danas pievale po puku i narodu karstianskomu da Bogda dassie buddu pievali sgiviem junazimam sa sdravie, a martviem dusciamam sa Spasegne, Bosge tebise molimo.

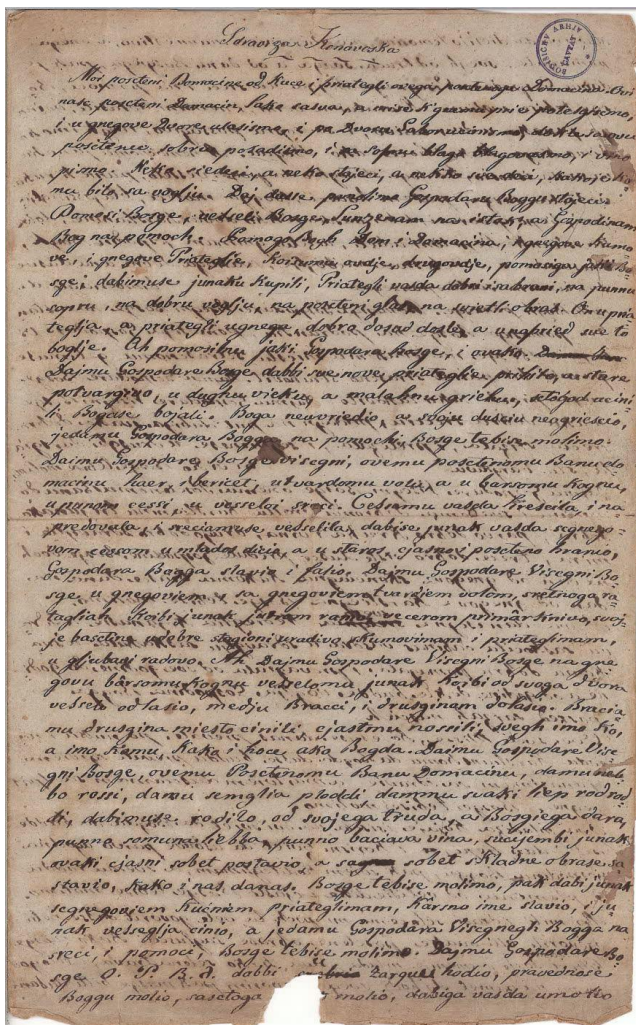
Ova mladiza kojaje isiscla na ovi sviet da Bogda da budde isit i dan liepi i korisni zviet da usbude parvo ugodna Gospodinu Boggu, pak sviem Roditegliam , a svemu roddu i plemenu od velike dike i cjasti Bosge tebise molimo. Moi mili i drasi sctocmo mi poch tu vele govoritt dassie nebi ogovorili olli ovake posctene obrase sagluscili kako mosge bitti dasam i dosle umenije mlada glava kako seleno trava, i sctogod meni na pamet dohodi svega govorim pak mosge bitti dasam ja i falio sctogod u pameti mojoj, alli nije Gospodin Bogh milosti i dobrotom svojojkoice dobre riece moje potvarditi, a argiave upravit i na pravi put obratit. Ja nisam medju glumcima rasto niesam ni glumcine ucio niesam neghocemo napit u Slavu Bosgiu i velike Slave Bosgie, da pomosge Bogh i velika Slava Bosgia dom i u dom Bana domacina i gnegove kumove i gnegove priateglje koisumu ovge i koisumu drugoge na sve bande i cettiri strane pomos jaka Slabo Bosgia.

A ovucemo drugu u Ime Gospodinovo a sa sdravie domacinovo i ovega cemena a nad gnime twardoga sliemena. Sliemenu twardo i viekovito domacinmu sdravo i vesselo dabise nasclo vasda pod ovie sliemenom u ovemu cjemenu dobar Gospar Cjoviek dobra Gospogia sgena koibi kuce gradili , vinograde sadili , karstili, vinciavali, sgenili i udavali, a svakamu isvarsnomu vessegglju radili, koibi bio ugodan Gospodinu Boggu i svakomu dobromu brattu karstianinu, Bosge tebise molim.

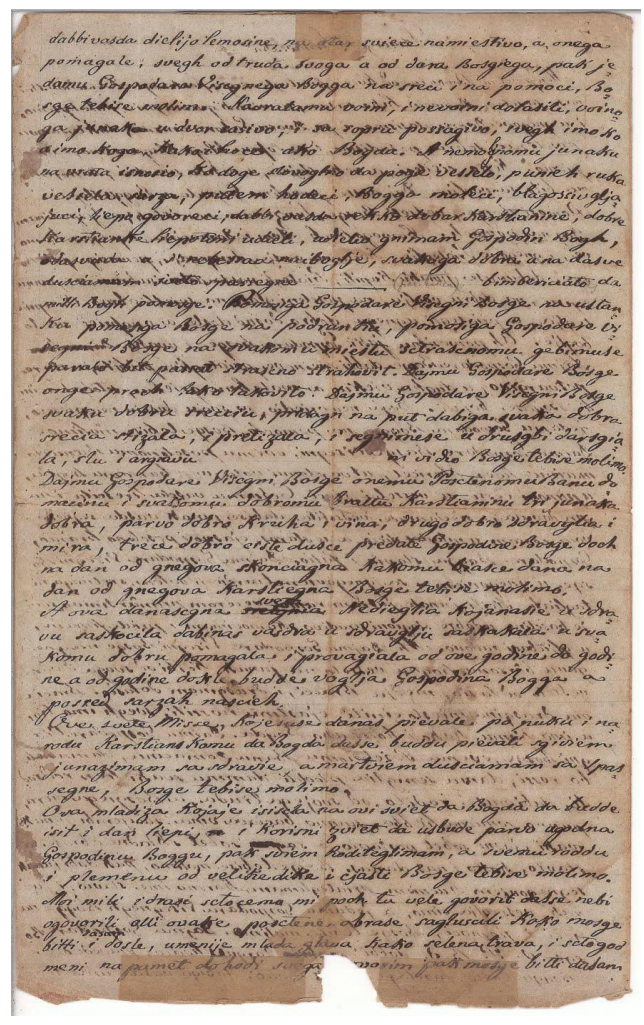
Ovucemo trecju u ime Bogga i Svetoga Troistva i jedinstva Bosgiega koi pomagaju Marnara na morru i Rattaja na poglju, putnika na namiernika i svakoga bratta pravoviernika koigodse karstom karsti i Boguse moli pomosiga Bosge i Sveto Troistvo Bosgie.

A ovucemo cetvrtu u ime junakah Tusgnieh nevoqlnieh koisu junazi u tusi i unevogli dabise tughe i nevoqlje isbavio a svakoga dobra dobavili, blagomu blagovali , sunca nagriali , bracce i drusgine nausgivali, kognajahali, sabie napassali , svakoga dobroga gaireta nausgivali Bosge te bise molimo.

A ovucemo petu u Ime posctene sopre i domacina kojie postavio i ovake posctenieh obrasa koi oko sopre ruino vino piju, piliga junazi ove godine, pakga pili i dogodine, a od godine piliga u gljubavi dokle budde voglia Gospodina Bogga a posgiuda sarsah nascieh , svi sdravo i svami sasdravglje posctenoga Bana domacina i gnegovieh gljubienieh priateglia.

Handwritten manuscript page with a circular stamp at the top right. The text is written in a cursive script and appears to be a prayer or invocation. The stamp contains the word "SLOVENIA" and some other illegible text.

Handwritten manuscript page with a circular stamp at the top right. The text is written in a cursive script and appears to be a prayer or invocation. The stamp contains the word "SLOVENIA" and some other illegible text.

ja i falio setagod u pameti mojoj, ali nije Gospodin Bogh milosti i do
bratom svojoj, Nijice dobre reci moje potvrditi, an argiase, upoz
viti i na pravi put obratit. ka ^{moje} rasto nisam ni
acio medam nuzhocemo napit u Slavu Boggie, i velike Sla
ve Boggie, du pomozga Bogh i velika Slava Boggia dom i u
dam bana Domacina, i gregove kumove, i gregove priateglje
krisumu ouge i krisumu drugogi na ove bande i ceteri etra
ne pomozine, jaku Slava Boggia.

Ca ovucemo drugu u ime Gospodino a sa sdravie, domacina
vo i asega cemenia, a nad gnime kvadoga sliemena. Slieme
nu kvado i vickovito domacinnu dravo i veselo dabiva naseta
vasta pod ovim sliemenom u ovemu ejemenu dobar, bogga
Gvavick, dobra gospogria igena kribi kuce gradli, viregga
de indili, karstili, venciavali, igenili i udavali, a doaba
mu svarnomni veseglu radli, kribi bio ugodan gospo
dinu Boggu, i svakomu dobromu bratru karstianinu,
Bogge tebiru molimo.

Ovucemo tancju u ime Bogga i Svetoga Tristiva, i jedinstva
Boggioga, kribi pomozga kumara na morru, i kataru na po
glju, putnika na namkripta, i svakoga bratru pravovne
nika krigodse, karstian karstli, i bogude mali pomozga
Bogge i Sveta Tristiva kumice.

A ovucemo cetvrtu u ime junackih krigonick nevoglnick
kribi junazi u tuzi i unevozli, dabiva tughe i nevogli i tiba
vrio, a svakoga dobra dshaviti, da blagamu blagovati, sun
isa nagriavali, brace i drugine nauggivati, bogga najahali,
dabie napassali, svakoga dobroga gavreta nauggivati Bogge
tebiru molimo.

A ovucemo petu u ime postane sopra i Domacina kribi po
stavio, i ovakie postenick obrasa, kribi oko sopra ruina vino
piju, pitiga junazi ove godine, pitiga pili i dogodine, a od
godine pitiga u Aprilavi do klabude, voglia Gospodina
Bogga a postajuda sarzak nasicki, svi dravo i svam
nas drugije postanoga bana Domacina, i gregovick
gffubienick priateglja

no baciavemo, embi junack
jasi sobet postavio, a savu sobet klabude o brase. sa
o, kako i nas danas, Bogge tebiru molimo, pad dabi junack
nepoznem kucimem priategljam, karmu ime slavo, i su
ak vesegglja cinio, a sedamu Gospodaru Virginegli Bogga na
sreci i pomoci, Bogge tebiru molimo. Boggu Gospodaru Bo
gge O. P. B. d. dabbi klabude klabude, pravodnare,
Boggu molio, nasetoga i molio, klabude vaida umotio

8. Komparativni pristup zapisima konavoske zdravice

„Od kada je zapisana i objavljena, konavoska svadbena zdravica izaziva divljenje i čuđenje (...) Izvedbe zdravice na folklornoj sceni bile su i ostale samo krhotine prelijepe cjeline, osebnog primjera govorništva i sposobnosti uporabe jezika za razrađene, složene i istančane oblike izražavanja u osobitim zgodama“ (Vitez 2003: 22). U ovom poglavlju komparativnim pristupom analizirat će se i problematizirati sadržaj, kompozicija i zastupljenost određenih motiva u odabranim zapisima te stilske figure i njihova funkcija. Poglavlje se oslanja na rad Antuna Radića čiji je osvrt na zdravicu Vlaha Buškovića iz 1898. objavljen je u *Maček, Vlatko. Herceg, Rudolf. 1938. Sabrana djela dr. Antuna Radića XVI.*, te na rad Julijane Antić Brautović koja je analizirala zdravicu Vlaha Buškovića iz 1898., zdravicu iz 1935. koju objavljuje Niko Miličić, te zdravicu Stijepa Marinovića iz 2006. čiji zapis donosi na temelju audiosnimke koju posjeduje.

Zapisi koji će se u ovom poglavlju razmatrati zapisani su po kazivanju sljedećih zdravičara¹⁵:

- Bušković Vlaho, Bačev do – u daljnjem tekstu *Bušković*¹⁶
- Đurović Antun pok. Pera, Močići – u daljnjem tekstu *Đurović*
- Krilanović Pavo pok. Mata, Čilipi – u daljnjem tekstu *Krilanović*
- Lopina Ivo i Vodopija Jozo, Močići – u daljnjem tekstu *Lopina-Vodopija*
- Marinović, Stijepo, Pridvorje – u daljnjem tekstu *Marinović*¹⁷
- Novak Luko, Čilipi – u daljnjem tekstu *Novak*
- Počasnica iz Bogišićeva arhiva, Cavtat – u daljnjem tekstu *Počasnica BA*¹⁸
- Sdravica Konavoska iz Bogišićeva arhiva, Cavtat – u daljnjem tekstu *Sdravica BA*¹⁹

¹⁵ Neki se zapisi, u ovom radu korišteni, nalaze u poglavlju *Prilozi*, dok je za ostale zdravice detaljno navedeno gdje se mogu pronaći u poglavlju *Zapisi konavoske svadbene zdravice*.

¹⁶ Cjeloviti zapis dostupan u poglavlju *Zapisi zdravice iz 19. stoljeća*.

¹⁷ Riječ je o zapisu Lucijane Mihaljek iz 2015. koji se nalazi u poglavlju *Prilozi*. Julijana Antić Brautović u svom radu donosi zdravicu istog zdravičara iz 2006.

¹⁸ Cjeloviti zapis u poglavlju *Zapisi zdravice iz 19. stoljeća*.

¹⁹ Cjeloviti zapis u poglavlju *Zapisi zdravice iz 19. stoljeća*.

Prema Radiću, zdravica ima uvod i tri dijela (Maček, Herceg 1938: 36). Uvod je: *Ej, moja mila i draga braćo! Ja čuh od mudrijeg glava, sijedijeh brada: đe god se Bog moli, da se onđe i na'odi: đegod se više moli, onđe se više i na'odi. Pak ovi naš ban domaćin Boga moļaše sve od lańske godine do ove godine, dok mu dođe i ovi danańni dan veseli. On molio i domolio se Bogu i ovi ņegov sretni dan dođe. Pak on ovakvu sopru napravļaše i za ņu nas braću postavļaše, da mu blago blagujemo, rujno vino pijemo, kako komu zavoļu bude. Mi blago blagovasmo i vino pismo sjedeći, a Bogu se moļasmo klečeći, a spomenut ćemo Boga i veliku Slavu bożju stojeći.*

Ej, pomozí Boże, a veseli, Boże, u ovaj dom, da pomozę Bog: dom, domaćina ņegove kumove i prijateļe, koji su ovđe i drugovđe na sve bande i četiri strane. Da bi ovemu našem banu domaćinu kupili brani izabrani: na punu sopru, na dobru volju, na pošten glas, a na svijetli obraz! Do sad dobro, a unaprijeda boļe, sve odove godine do godine a od do godine vele je rijet do stotine, nego dok je voļa Gospodara Boga, a požuda srca našijeh.

Pa dobri ovi pońteni ban domaćin nove prijateļe prihvaćivo, a stare potvrđivo, sve u dugu vijeku a mala'nu grijehu! A što god junak činio Boga se bojo, a svoje duše ne ogrijeńio! (Buńković)

Kada bismo ovaj dio, izdvojili kao samostalnu cjelinu, mogao bi funkcionirati kao molitva s obzirom na invokaciju na početku *Ej, moja mila i draga braćo!* te na još jednu invokaciju koja je usmjerena Bogu, *Ej, pomozí Boże, a veseli, Boże., u ovaj dom, da pomozę Bog...* Nakon prve invokacije zdravíćar govori o domaćinu stoga je naobićno da je i taj dio Radić oznaćo kao molitveni. Najprije se hvali domaćina koji se molio da mu dođe ovaj dan, te pred goste poslužio jelo i piće, a sve to jer mu je Bog omogućio, pa će se svi iz pońtovanja ustati i zahvaliti Mu na tome, *a spomenut ćemo Boga i veliku Slavu bożju stojeći* (Buńković); *A mi pismo vince sjedeći, a spomenut ćemo Gospodina Boga stojeći* (Lopina-Vodopija); *neko spominje Gospodina Boga klečeći//neko sjedeći, a bolesnik u postelji ležeći, //a mi ćemo ga spomenuti zdravo i veselo na nogama stojeći* (Krilanović). Na ovom mjestu zdravíćar obićeno zastane i prićeka da svi ustanu, a onda sa zdravicom nastavi. Nakon druge inovkacije dio je u kojem dominiraju religiozni, krńćanski motivi, pa se, osim invokacije u kojoj se zaziva Bog, više puta spominju Bog i molitva, a zatim i Slava Bożja, volja Gospodara Boga, strah od Boga. Radić zakljućuje da je molitva u uvodnom dijelu sastavljena za potrebe krsnog imena (*isto*: 36) ćemu u prilog idu i stihovi koji dolaze naknadno *Pak ovi naš ban domaćin Boga moļaše sve od lańske godine do ove godine dok mu dođe i ovi danańni dan veseli; Ali Gospodinu Bogu nije od potrebe, ni od jela ni od pića,/ Već od nas jedna ugodna molitva*

(Lopina-Vodopija). Antić Brautović smatra kako zdravica Nika Miličića iz 1935. nije izvođena na svadbi, nego na proslavi sveca zaštitnika, odnosno na svetkovini krsnog imena. Prema tome zaključuje kako konavoska zdravica nije isključivo "svadbena" već zdravica za svečane prilike (2012: 188). Ipak, uzmemo li u obzir nekadašnje supostojanje svetkovina krsnog imena i svadbenih svečanosti, moglo bi se pretpostaviti kako su i krsno ime i svadba imali različitu zdravicu, koja se u nekim elementima mogla podudarati, no postojanje svadbene zdravice nipošto se ne može negirati s obzirom na motive te svečanosti, tradiciju koja se očuvala do danas te brojne ovdje analizirane i priložene zapise. S obzirom na izmjene običaja svetkovine krsnog imena te svadbene svečanosti, moguće je da su elementi jedne zdravice ulazili u drugu, čemu bi u prilog mogli ići stihovi *A ovi današnji dan, sveta Nedelja, domaćinu spomena od krsnog mu imena i ovog njegovog sretnog veseļa*. Naime, svadbe su se nekada priređivale nedjeljom, dok su krsna imena svetkovine određenih svetaca i nisu vezana uz određeni dan u tjednu. Za sigurnije zaključke zdravicu bi trebalo analizirati u kontekstu promjena svetkovine krsnog imena i promjena svadbenih običaja. Radić napominje da su i neke druge zdravice počinjale molitvom. Demosten je počinjao s: „Prije svega, ljudi Atenjani, molim se svim bozima i božicama...”, dok Plinije kaže: „Dobro su i mudro postavili naši stari, da se, kako posao, tako i govor počinje molitvama...” (Maček, Herceg 1938: 38) Ova nas Plinijeva rečenica asocira i na *mudre glave, sijede brade* iz konavoske zdravice.

Zdravica Lopina-Vodopija ne počinje molitvenim dijelom, već invokacijom *Ah, pomози, Bože, i danas i vazda!//Da nam pomogne Bog i današnji dan!* Kod Marinovića imamo *Aj pomози Bože, a veseli Bože!* a kod Krilanovića *Pomози Bože i danas i vazda*. Figura obraćanja „odsutnoj ili iščezloj osobi, životinji, biljci, nadnaravnoj sili, ideji, konceptu, prirodnoj pojavi itd.“ (Bagić 2012: 64), a u ovom slučaju Bogu, u stilistici se naziva apostrofa.

Krilanovićeva zdravica između invokacije i molitvenog dijela ima dio koji opisuje pripreme domaćina za svadbeni dan, Đurović, Marinović te Lopina i Vodopija spominju kako je domaćin pozivao prijatelje, dok Novak spominje kako su prijatelji uvijek dolazili kod domaćina pa i onda kada je „naumio gradit veselje²⁰“ što može upućivati i na svetkovinu krsnog imena i na svadbenu svečanost.

²⁰ Treba uzeti u obzir da je zdravica Luka Novaka zapravo reducirana verzija koju Novak izvodi za potrebe folklorne priredbe u Čilipima.

Ovi naš pošteni domaćin Boga molio, pa ga umolio, dok mu nije došo i ovaj njegov veseli dan. Ovaj naš pošteni domaćin odonomadne udarijo u velike misli. Treba pripraviti ovo, treba pripraviti ono, treba sazvat prijatelje. Jedno veće pošo spavat i od velikije misli nije mu se dalo zaspat, sve mislijo i na jedno smislijo. Jedno jutro rano podranijo, Svetijem se Krstom prekrstijo i pravedno Bogu pomolijo, nase odijelo oblačijo, svijetlo lišce umivao, pa od njegova poštenoga doma odlazijo, od sela do sela, od prijatelja do prijatelja, isto kako soko od brda do brda, te sve prijatelje polako sazvo. Mi fino uho imasmo dobro čusmo, te se jutros rano ustadosmo, te k ovom poštenom domu dolazišmo. U ovi pošteni dom ulazišmo, za ruke se vatašmo, za junačko zdravlje pitašmo, domaćinu i svijem ukućanima ovo veselje čestitasmo, pa evo i za sopru posjedašmo. (Krılanović)

Gospodo moja, ovi naš domaćin lako nas sazva i mi njemu brzo potekosmo, vinca pismo, blaga blagovasmo, kome bi što na volju, ne bi mu uskraćeno, ali Gospodinu Bogu nije od potrebe, ni od jela ni od pića, nego od nas i od naše ugodne molitve.

Kad je pao snijeg na ovaj svijet, nije pao da pomori svijet, nego da pobijeli svijet, ali Bog pozva svoje učenike, najbolje mudroznance, da nađu što je najbolji put, pa su našli da je najbolji put od čovjeka. A zašto? - Jer ga je Bog stvorio na sliku i priliku njegovu, pa neka moli pravednoga gospodina Boga klečeći, a neko sjedeći, a mi ćemo pravednoga Gospodina Boga stojeći. (Đurović)

Eto, moja mila i draga braćo, Ovaj naš skladni i pošteni domaćin Polako nas pozva, A mi se k njemu brzo potezismo. Vinca pismo, blaga blagovasmo: Komu što bilo za volju, ne bi uskraćeno. Ali Gospodinu Bogu nije od potrebe, ni od jela ni od pića, Već od nas jedna ugodna molitva. Kad je panuo snijeg na ovaj svijet, Nije panuo da oglobi svijet, nego da pobijeli. Ali posla Bog svoje učenike, velike mudroznance, Da iznađu od šta je najbolji put. Našli su da je najbolji put od čovjeka, Jer ga je gospodin Bog stvorio na sliku i priliku svoju. A mi pismo vince sjedeći, a spomenut ćemo Gospodina Boga stojeći. (Lopina – Vodopija)

Pa evo mila i draga braćo ovaj naš pošteni ban domaćin večeras nas pozva, a mi njemu brzo dođosmo da mu rujno vino pijemo sjedeći, a primolimo i Boga klečeći. Pa sve s kumovima pa sve s prijateljima kano što i oće akobogda! (Marinović)

U ovom se dijelu javlja homeoptoton, stilski figura povezivanja riječi koje imaju isti gramatički nastavak. Takvo ponavljanje izrazito zvučno obilježava tekst u kojem se javlja (isto: 149): *Mi fino uho imasmo dobro čusmo, / te se jutros rano ustadosmo, / te k ovom poštenom domaćinu*

dolazismo./ U ovi poštenu dom ulazismo,/ za ruke se vatasmu,/ za junačko zdravlje pitasmu,/ domaćinu i svijem ukućanima ovo veselje čestitasmu, / pa evo za sopru posjedasmu. (Krilanović) Ova figura uvelike pridonosi ritmičnosti teksta koji bi bez nje funkcionirao kao proza. Također, kako bi se zdravničaru omogućilo lakše pamćenje teksta često se ista riječ ponavlja i u sljedećem stihu. Poliptoton kao „ponavljanje iste riječi (najčešće imenice) u stihu, rečenici ili ulomku, ali u različitom padežu“ (isto: 250) pronalazimo u stihovima *da bi ovi naš poštenu domaćin išo u prijatelja,/ a prijatelj u njega, imo ko, a imo u koga* koji se nalaze u željama domaćinu.

Iza uvoda, odnosno molitvenog dijela dolazi osam opširnih želja (banu) domaćinu. Buškovićeve zdravice daje najopsežniji želje. Prva je želja: *Pa dobri ovi poštenu ban domaćin nove prijatele prihvaćivo, a stare potvrđivo, sve u dugu vijeku a mala'nu grijehu! A što god junak činio Boga se bojo, a svoje duše ne ogriješio!* (“*Amen, da Bog dâ!*” odvrata prisutni.) Druga želja (i svaka poslije nje) kod Buškovića počinje formulom *Da' ni, Višni Gospodare Bože*; kod Krilanovića *Daj Gospodare Bože* ili *Da bi...*, kod Sdravice BA *Daimu Gospodare Visegni Bosge*, kod Đurovića *Ti mu podaj, Gospodine Bože; Te mu podaj, pravedni Gospodine Bože*. Npr. *Da' ni, Višni Gospodare Bože, da bi ovemu našem banu domaćinu sve dohodilo s krsta na oposlo²¹, kako ide sunce i mjesec. Sunce mu na istok, a Gospodin Bog na pomoć! Da mu nebo rosi, a zemlja i svaka muka lijepi rod rodi, čim bi se junak u mladosti dićio, a u starosti i dićio i hranio, a vazda Gospodina slavio i hvalio! U crkvu hodio, Bogu se molio, lemozine²²dijelio, svijećâ na oltar namjenivo – sve od svoga truda, a božjega dara!* (Bušković); *Daj Gospodare Bože ovome poštenome domaćinu na domu punu kesu, a na putu svaku dobru i lijepu sreću, da bi mu kesa teglila, a junaku se sreća vesejela, ako Bog da* (Krilanović). Kod Marinovića svaka želja počinje različitim stihom, nekada se zaziva Boga, a nekad se nazdravlja: *Pa daj dobri gospodare Bože ovome našem poštenome banu domaćinu, aj, u mutnoj vodi, u gustoj gori, a, u tjesnom klancu, i na manitom vrancu, pa što mu bilo strašno strahovito da mu bude lako lakovito! A, zlo ga ni čulo ni viđelo, A, dobro ga sretalo i presretalo kano što i oće akobogda!; Pa i ovu ću u zdravlje domaćinu da bi se njega držali ko što se drži brštan drva i kamena, pijesak mora dubokoga, zvijezde neba visokoga, anđeli Boga pravednoga, pa i mi tebe poštenu bane domaćine kano što i očemo akobogda.* Zdravica Lopina-Vodopija sadržajno ima svih osam želja, no one nisu naznačene ili odvojene formulama kao što su u prethodno spomenutim zapisima niti se između njih očekuje uvijek odgovor publike „Amen da

²¹ *Oposlo* znači krug, a *na oposlo* smjer u kojem idu kazaljke na satu

²² Milostinja, novac koji se skuplja u crkvi

Bog da“, dok se u svim ostalim zapisima taj odgovor očekuje iza svake želje. Đurovićeva zdravica kompozicijski ima šest želja, iako je u njima tematski sadržano svih osam želja koje se javljaju u npr. Buškovića (zapis u poglavlju *Zapisi zdravice iz 19. stoljeća*).

Pa ćemo moliti pravednoga Gospodina Boga, da bi pravedni Gospodin Bog udijelio ovom našem banu domaćinu tihu rosu, a zemaljski plod, da bi njegova muka rodila svaki lijepi rad, čim ne bi junak sam sebe ranio, a pravednoga Gospodina Boga častio i hvalio, a svaku sjajnu i čestitu sopru postavio, za nju mile i drage obraze posadio, u crkvu lemozinu podijelio, na oltar svijeću namijenio, sve od svoga truda, a od Božjeg dara, je da li mu gospodin Bog na sreću i pomoć.

Ti mu podaj, Gospodine Bože, svega do volje, kruha i vina, zdravlja i mira, meda, mlijeka, srebra i zlata, a od tebe, Gospodine Bože, data i poslata.

Pa da bi se ovemu našem poštenom banu domaćinu iskupili kumovi i prijatelji, mladi, izabrani za punu sofru, a na dobru volju, na pošten glas, na svijetli obraz, on išao u prijatelja, a prijatelj u njega, dolazili pa se polazili među sobom, čast i lijepu ljubav imali, gdje god bi se junaci viđali, za junačko se zdravlje pitali, a gdje se ne bi vidjeli, i tako jedan za drugoga pitali, pa se lijepo pozdravljali.

Te mu podaj, pravedni Gospodine Bože, da bi ga kumovu kumili, a družina milovala, braća ga poštivala, a mladešine na respek nosili, na svakom junačkom mjestu, a najviše Bogu pred zbornom crkvom gdje bijeli svijet gleda pa da bi se prijatelji arajdavali, a dušmani individiju imali.- Gospodine Bože, ko bi ovom našem banu domaćinu bio najveći dušmanin, obrni ga na pravi put, pa da mu bude pravi prijatelj i kršćanin, kako ono i hoćeš, ako Bog da. (Sofra i gosti odgovaraju: 'oće ako Bog da)

Pa mu podaj, Gospodine Bože, obilniju njivu i izvršnu žetvu, a na konju hitra kiridžiju, za volom dobra orača, jutrošnje raniocice, a večernje kasnioce, koji bi junaci jutrom ranili, a večerom docnili/ pravednomu Gospodinu Bogu se molili. - Neka junače, rijetko sijo, a često ti nicalo, u dnu se busilo, a u vrhu klasilo, a u klasu tičisno tegobno zrno bilo, da bi se od tegobe zemlji klanjalo, kako se i mi klanjamo Gospodinu Bogu po zakonu.

Pa mu podaj, pravedni Gospodine Bože, dar i beričet njegovoj stoci, u njegovoj mucu, u njegovom konju, u njegovom volu, a i u svakom junačkom dobru, pa da bi se junak u mladosti na konju dičio, a u starosti sa volo dičio, a jaki ti Bog pomogao. ('oće ako Bog da) (Đurović)

Prve se tri želje prema Radiću tiču materijalnih dobara. *Prvo dobro kruha i mira, // drugo dobro goja²³ i vina, // treće dobro srebra i zlata.* (Marinović); *Kruha i vina // meda i mlijeka // srebra i zlata.* (Bušković i Lopina-Vodopija). Kod Krilanovića i Đurovića navodi se *Kruha i vina, // zdravlja i mira, // meda i mlijeka, // srebra i zlata.* Radić nadalje govori da je četvrta želja socijalna, peta odgoni nesreću, šesta želi zdravlje i veselje, sedma da sve to potraje, osma pamet bistru i dušu čistu. S obzirom da Marinović navodi: *a, četvrto dobro veseja i zdravja junačkoga,* a da kod Krilanovića i Đurovića imamo *zdravlja i mira,* uporište za ovakvu podjelu kakvu navodi Radić postoji samo u Buškovićevoj zdravici. Ipak, iako su želje ispremeštane, odnosno redosljed ovisi o zapisu, želje se u svim sadržajno podudaraju. Domaćinu se žele prijatelji, plodna zemlja kojom se ponosi i koja ga hranu, materijalna dobra, dobar orač i jahač, dobar urod, poštovanje drugih, poštenu glas i svijetli obraz, sreća u svakoj situaciji, pamet bistra i duša čista. U svim željama uključeni su molitveni zazivi jer sve ono što se domaćinu želi može mu samo Bog omogućiti, *Ti mu podaj, Gospodine Bože, svega do volje, kruha i vina, zdravlja i mira, meda, mlijeka, srebra i zlata, a od tebe, Gospodine Bože, data i poslata.* (Đurović).

Iako bismo možda očekivali da se u svadbenoj zdravici ponajprije nazdravlja mladencima, u konavoskim svadbenim zdravicama u najvećem se dijelu nazdravlja i lijepe želje žele domaćinu (prethodno opisanih osam želja), nešto manje mladenki, a najmanje mladoženji, dok se domaćica spominje tek u rijetkim zapisima. Razlog tome da se uglavnom nazdravlja domaćinu vjerojatno je njegova uloga, tj. uloga najstarijeg muškarca u mladoženjinoj obitelji, koja je bila velika, cijenjena i odgovorna. Biti domaćin kuće značilo je biti glavna osoba u velikom kućanstvu gdje je svačija uloga bila jasno definirana i gdje je bio nužan doprinos svakog pojedinca u težačkom životu kojeg su Konavljani živjeli. Želeći dobro domaćinu kuće, značilo je željeti dobro cijelom kućanstvu, a željeti dobro cijelome kućanstvu važno je jer upravo to kućanstvo svadbom dobija novog člana. Funkcija nazdravljanja domaćinu je i isticanje njegovih vrлина, čak i preuveličavanje u izricanju želja koje se vjerojatno neće ostvariti. Važno je napomenuti da su se prije svadbene večere organizirale u kući mladoženje, u kućanstvu na čelu kojeg je spomenuti domaćin. U Konavlima se

²³ Goj - hrana

nekada živjelo u tzv. zadružnim obiteljima koje su brojile i po nekoliko desetaka članova.²⁴ Sve se želje, osim što se tiču duševnog i tjelesnog bogastva na zemlji, tiču i neba, koje će sve to *ako Bog da* omogućiti.

Ono što je karakteristično za pojedine stihove upućene domaćinu svakako je njihova alegoričnost, odnosno možemo ih shvatiti i doslovno i preneseno. Npr. *Da bi junak rijetko sijo, često mi nicalo* možemo tumačiti i kao želju da se sa što manje muke stekne što više. U povezivanju dviju riječi, sintagmi ili rečenica često se koriste i suprotna značenja, pri čemu antiteza pridonosi rimi, ritmičnosti i lakšem pamćenju teksta (Bagić 2012: 51): *nebesku rosu, a zemaljski plod; Koji bi god junak k njegovu dvoru zlovoljno dolazijo,/ da bi od dvora dobrovojno odlazijo; pa da bi se junak u mladosti na konju dičio, a u starosti sa volo dičio.*

U zapisima Đurovića, Buškovića, Krilanovića te Lopine – Vodopije nalazi se jedan zanimljiv motiv: *Sunce na istok, a gospodin Bog na sreću i na pomoć.* (Đurović) *Da' ni, Višnji Gospodare Bože, da bi ovemu našem banu domaćinu sve dohodilo s krsta na oposlo, kako ide sunce i mjesec. Sunce mu na istok, a Gospodin Bog na pomoć!* (Bušković). Izraz *s krsta na oposlo* označava kretanje u smjeru kazaljke na satu i simbolično označava ispravan smjer kretanja, a taj smjer važan je i za neke elemente svadbenog običaja.²⁵

Nakon želja domaćinu slijedi spomen samog svečanog dana, nedjelje, gdje se zdravničar dotiče onih koji više nisu tu i onih koji nisu svetkovali nedjelju te za njih upućuje molbu Bogu:

A ove današnje svete Mise koje su se pjevale postatu i narodu kršćanskome, da Bog-da da se budu pjevale živijem za zdravlje, a mrtvijem na vječnost spasenja. Na svetijem Misam ko je bijo i ko nije bijo udijeli mu Gospodare Bože tvoj slavni i sveti dijo, onome koji nije bijo, kako onome ko je bijo, kako ono i očeš ako Bog da. (Krilanović).

A ova danascgna sveta Nedieglija kojanasie u sdravu saskocila dabinas vasdra u sdravglju saskakala u svakomu dobru pomagala i provagiala od ove godine do godine a od godine dokle bude voglja Gospodina Bogga a posred sarzah nascieh. Ove svete Misse koje se danas pievale po

²⁴ Više o zadružnim i inkosnim obiteljima u Bogišić, Valtazar. 1867. Pravni običaji u Slovena: privatno pravo. Zagreb: štamparija Dragutina Albrechta, str. 21.-24.

²⁵ Nekad su se nakon vjenčanja u crkvi, svatovi vraćali u mladoženje u kuću. Tamo bi, na ulazi, mlada okrenula *na oposlo* tri puta, najstarije muško dijete u kući.

puku i narodu karstianskomu da Bogda dassé buddu pievali sgiviem junazimam sa sdravie, a martviem dusciamam sa Spasegne, Bosge tebise molimo. (Sdravica BA).

A je da li nam opet Gospodina Boga na sreći i pomoći Ove svete današnje mise koje su se pjevale Po svemu puku i narodu kršćanskome, Da bi se pjevalo živijem za zdravlje, a mrtvijem za spasenje Na svetoj misi ko je bio i nije bio, Gospodare Bože, Udijeli mu slavni i sveti dio. (Lopina – Vodopija).

Prije spomena nedjelje Đurović pribjegava eufemizmu, odnosno ublaženom izrazu (*isto: 119*): *Sad ćemo, gospodo moja, spomenut' ovaj današnji dan domaćinova veselja, koje nas je u zdravlju zaskočilo, a u boljem provodilo, pa nas predavalo od ove godine do dogodine, a od godine da rećemo do stotine, ali sve dok bude volja Božja, a požuda srca našijeh, ako Bog da. (Đurović).* Ovi se stihovi kod Buškovića i Lopine i Vodopije nalaze u tzv. molitvenom dijelu, prije želja upućenih domaćinu, a kod Krilanovića u osmoj želji domaćinu. Stihovima se želi reći da će tako biti dok ne umremo, odnosno da je to koliko ćemo živjeti i što ćemo doživjeti volja Božja. Također, u ovim se stihovima zdravičar vraća na već rečeno kako bi upotrebljeni izraz osnažio što se u stilistici prepoznaje kao figura epanortoza (*isto: 104*). Ovi stihovi u potpunosti izostaju kod Marinovića, koji odmah nakon želja domaćinu nazdravlja mladenki.

Mladenka se opisuje te joj se i nazdravlja i žele dobre želje. „U svadbenim običajima zapadnog Balkana mlada zauzima središnje mjesto jer prekida vezu sa svojom (očevom) rodbinom i svečano se prima u kuću i obitelj mladoženje“ (Antić Brautović 2012: 189 prema Plas 2003: 81-116). Njoj se upućuju želje i nazdravlja što je sasvim opravdano uzmemo li u obzir da upravo nju očekuju velike promjene. Mlada mijenja kućanstvo, odlazi od oca i majke, napušta ulogu koju je imala u roditeljskom domu. Dolaskom u novo kućanstvo kao supruga, snaha, zaova, zauzima drugačije mjesto u strogoj hijerarhiji novoga kućanstva na čelu kojeg je domaćin. Nju očekuje najveća promjena i želi joj se sreća kako bi se mogla nositi s novim izazovima, kako bi bila ugodna i Bogu i obitelji i svima koje sretno. I domaćinu i mladoj laskanjem i hvaljenjem daje se na važnosti čime se žele stvoriti idilični uvjeti za važne promjene u njihovim životima i životima njihovih bližnjih. Zdravičar joj izriče želje i blagoslivlja ju:

A ova naša mlada mladica sa zemanom stasa, i čestita domaćica koja se dijeli od svoga doma, da se ne bude znat' onemu domu okle je pošla, nego na svakomu junačkomu dobru ostat', a oni domi

mladića gdje budeš došla, došla s Tobom svaka lijepa i dobra sreća, pa koji bi se junak vidio, da bi svaki lijepo govorio, a mili Bože, a da Bog pomogne vrlo mladića i sretne i čestite domaćice, blaženi Bog mladice, koji te stvori, a majka koja te rodi, a babo, koji te svjetova, lijep te nauk naučio, blaženi put mladice kojim si došla, a i oni koji je s tobom došao, da bi se i on zvao dobrosretnik. (Đurović)

A ova mlada moma koja je pošla iz onoga poštenog doma, //a došla u ovaj poštenu dom, //pomogo je jaki Svemogući Gospodin Bog, //da iz onoga doma iz koga je pošla, //da se ne bude poznat nego na svakome junačkomu dobro ostat, //a u ovi poštenu dom u koji je došla, //da Bog-da da s njome bude došla svaka dobra i lijepa sreća. //Ko god je bude viđet i za nju pitat, //da je svak bude blagosivat i lijepijem riječima nadarivat. //Blaženi Bog koji je stvori i majka koja je rodi //i babo koji je sjetovaše i na ovi sretni i čestiti put opraviše. //Blaženi put po kome dođe, a blaženi i oni ko je po nju pošo, //da ne bi nigda niko reko nesretni nesretnik, //nego sretni srednik, kako što ono i jest ako Bog da. //AMEN DA BOG DA //Ova mlada mladica do sad je bila vrlo i poštena djevojčica, //a sad s vremenom sretna i čestita domaćica, //koja bi u ovu kuću u koju je došla dobro uzdržala //i k njome još priticala, //da bi stare prijatelje potvrđivala, a nove privadala. //Da bi ugodila najprije Gospodinu Bogu s molitvom, //pa svojijem starijijem dobrotom, //što bi bilo i jednom i drugom strani od dike i od časti, //a nadasve u ovu kuću u koju je došla, //od svake koristi i svakoga napretka, kako ono i oće ako Bog da. (Krilanović)

U izricanju želja i blagoslova mladoj, upotrebljavaju se riječi istog korijena što se prepoznaje kao stilska figura, paregmenon (Bagić 2012: 237), koja je u funkciji naglašavanja određenog obilježja: *nesretni nesretnik, sretni sretnik, mlada mladica.*

Pišući o obitelji i braku, Bogišić je upozorio na to kako mladenci u svadbenim običajima Konavala imaju vrlo skromnu i poniznu ulogu (Bogišić 1867: 91-92) što je vidljivo i u činjenici da se uglavnom nazdravlja domaćinu te da je starijim zapisima zdravica mladoženja u potpunosti izuzet. Antić Brautović podsjeća pritom i na izreku *Dok je ćaća živ, sin je magarac!* (2012: 189 bilješka 23) U novijim zapisima mladoženji se ipak nazdravlja, iako u puno manjoj mjeri nego domaćinu i mladoj. Razlog je tomu možda i to što, iako je on, uz mladenku, glavni akter svadbenog veselja, on doživljava najmanje promjene unutar velikog konavoskog kućanstva, tj. on ostaje u roditeljskom domu s ulogom koju je imao i do sada. Mladoženja se najranije spominje u Krilanovićevoj zdravici iz 1980; *Zdrav si mi poštenu domaćine od kuće i od sopre, / zdrav si mi*

*pošteni kume, pobratime, **duveglio**, nevjesto,/ruvonjošo., a spominju ga još samo Marinović i u zapisu iz 2006. i u zapisu iz 2012; Haj da nazdravim mladoženji s mladom nevjestom,/ Zdrav si mi mladoženja s mladom nevjesom... te Švago²⁶, 2018: Sad bi ti dragi mladoženja nešto najbolje poželio! Da bi ti dobar junak bio, pa pošo s mladom spat, da se ne bi od nje odmico, nego pri nju primako, pa pri nju lego, dobro je stego, utikač utaknuo, učinio što i sam cio i prvi ti sin bio!*

Domaćica, supruga domaćinova, u konavoskoj se zdravici uglavnom ne spominje. Kod Đurovića se domaćica spominje u množiti pri čemu se vjerojatno misli na sve snahe koje će biti u domaćinstvu, ne samo na domaćinovu suprugu: *Pa ćemo moliti pravednoga gospodina Boga da bi pravedni gospodin Bog udijelio ovemu našem poštenomu banu domaćinu vrljih mladica a čestitijeh domaćica.* Samo se u Buškovića domaćica kao domaćinova supruga spominje u petoj želji upućenoj domaćinu *Do vrata mu zlovožno dolazili, a od vrata veselo odlazili, putem hodeći, Bogu se moleći i ovako zboreći: dobra domaćina, dobre domaćice...* Nespominjanje domaćice moglo bi se pravdati patrijahalnim društvom u kojem zdravica nastaje, no vjerojatnije je da je razlog tome što se domaćica ne nalazi za svadbenim stolom. Za stolom se nalaze mladenci, domaćin, kum i svati.

Kod Đurovića, Krilanovića, Marinovića, Buškovića i Sdravice BA nalazi se potom dio u kojem se zdravičar ispričava za eventualne propuste za koje ponajprije okrivljuje svoju mladost, što ne mora nužno biti istina, tj. zdravičar može biti i mlađi i stariji muškarac, tekst zdravice ne prilagođava se u izvedbi dobi zdravičara. Ovim stihovima zdravičar sebe stavlja u prvi plan. Važno mu je da se zbog teksta koji je izgovorio netko ne uvrijedi ili da on zbog izgovorenog ne bude na lošem glasu:

Ja sam dosta govorijo, i Vas skladne i poštene obraze zagovorijo, nemojte mi štogod zamjerit jer u mene je glava ko zelena trava ili jedna vočka na-vr brda, puno visovita i tankovita, pa koji god vjetar pušuce, s onom vočkom okreće tako ti se i moja pamet prevrće. (Krilanović).

Moi mili i drasi sctocmo mi poch tu vele govoritt dass nebi ogovorili olli ovake posctene obrase sagluscili kako mosge bitti dasam i dosle umenije mlada glava kako seleno trava, i sctogod meni na pamet dohodi svega govorim pak mosge bitti dasam ja i falio sctogod u pameti mojoj, alli nije Gospodin Bogh milosti i dobrotom svojojkoice dobre rieci moje potvarditi, a argiave upravit i na

²⁶ Cjeloviti zapis u poglavlju *Prilozi*.

pravi put obratit. Ja nisam medju glumcima rasto niesam ni glumcine ucio niesam neghocemo napit u Slavu Bosgiu... (Sdravica BA).

A sada, gospodo moja, ja sam dosta govorio i Vaše mile i drage obraze zagovorio, a u mene slaba glava kao jedna zelena trava ili jedna vojska²⁷ na vr' brda, pa koji god vjetar puv'o, svaki se njom okret'o na svoju stranu, tako i u meni slabe pameti, pa i govorim što mi na pamet dođe. (Đurović).

Zatim se uzima čaša i slijedi pet napitnica. Kod Đurovića stoji i naputak da se nazdravlja bijelim vinom. Danas se nazdravlja ili vinom ili nekim drugim alkoholnim pićem, najčešće rakijom, što je preuzeto iz počasnice. Prva se napija u ime Boga i njegove slave, druga za ljubav, treća za sreću i/ili u ime Svetog Trojstva, četvrta za one koji su u tuzi i nevolji, peta za *sopru* i obraz. U ovom se dijelu naglašava da nema ništa u vlastitoj sreći ako je nemaš s kim podijelit i, ako nisu i drugi, ma koliko daleko bili, sretni. Redoslijed je u svim zdravicama isti. Kod zdravice Lopine i Vodopije nedostaje četvrta napitnica. Iako sadržajno postoji, nije naznačena kao četvrta, dok su sve ostale posebno naznačene. Sve napitnice završavaju s odgovorom publike *Amen da Bog da*, čime se iskazuje vjera da nam samo Bog može podariti poželjeno. Osim toga, na izvedbenoj razini to zapravo znači uvlačenje publike u izvedbu, osiguravanje određenog tipa interaktivnosti između zdravičara i njegove publike, ali i intenziviranje performativnog aspekta zdravice, njezina molitvenoga učinka. Ovaj se odgovor publike može promatrati kroz stilsku figuru epanalepsu, odnosno „periodično ponavljanje iste riječi, skupine riječi, stiha, rečenice... (...) Postupak je prikladan za isticanje ključnih riječi, opsesivnih misli, finih značenjskih nijansi“ (Bagić 2012: 101). Periodično ponavljanje u funkciji je naglašavanja onog bitnog, a pomaže i u pamćenju teksta. *Amen da Bog da* uvijek se nalazi na kraju jedne tematske cjeline napitnice, odnosno na kraju strofe. S obzirom da sadržaj i broj stihova koji obrađuju neku temu ovisi o zdravičaru, o njemu će ovisiti i duljina strofe. Najopširniji dio s napitnicama donosi Krilanović:

ali ja ću vam napraviti ovu prvu u najbolju//s /z/ Bogom, a u veliku slavu Božiju,//da bi Gospodini Bog i velika slava Božija//pomogla ovi dom i u domu domaćina//i sve njegove kumove i prijatelje,//koji su mu ode i drugođe, //da bi mu Gospodin Bog i velika slava Božija//pomogla najprije domobranca na domu//ratara na poju, mornara na moru,//putnika na putu, čobana na

²⁷ Smatram kako je prilikom bilježenja došlo do pogreške, pa je umjeto *vočka* zapisano *vojska*.

paši, //svakoga brata kršćanina, //koji u crkvu hodijo, Bogu se molijo, //pomози Bože i velika slavo Božija, kako ono i oće ako Bog da. //AMEN DA BOG DA

A ovu ćemo drugu za jubav dugu. //U ime Isusovo i za zdravlje domaćinovo. //Za tvrđu njegova sjemena. //Sjeme mu dugo vjekovito, a pod ovim sjemenom, //domaćin vazda zdravo i veselo ako Bog da. // AMEN DA BOG DA //Da bi se pod ovijem sjemenom //vazda naodijo gospodar čovjek i gospođa žena, //koji bi kuće gradili, vinograde, masline, smokve sadili, //djecu krstili, krizmali sinove ženili, ćeri udavali, svaka ostala izvrsna veselja radili. //Dobro dosle, a osle i još boje, kako ono i oće ako bog da // AMEN DA BOG DA

A ovu ćemo treću s Bogom za veliku dobru sreću, //u ime Svetoga Trojstva jedinoga, //koji je stvorijo nebo i zemju //i sastavijo našu svetu vjeru, //da bi nas Sveto Trojstvo sačuvalo //mutne vode, guste gore, tijesna klanca, manita vranca, //gnjila broda i rđava roda, kako ono i oće ako Bog da. //AMEN DA BOG DA

A ovu ćemo četvrtu u ime junaka tuženijeh i nevojnijeh, //da bi ti Gospodare Bože sve junake koji su u tuži i nevoji //tuge i nevoje izbavijo. a svakoga dobra nabavijo. //Kad bi se junaci tuge i nevoje izbavili a slobode dobavili, //da bi vrane konje jahali, britke ćorde pasali, //puta se naputovali, družine nadrugovali, //u crkvu hodili, Bogu se molili i svakoga se gaireta nauživali, //ako Bog da. //AMEN DA BOG DA

A ovu ćemo petu i zadnju u ime sopre i obraza //koji za njom rujno vino pijemo, //i u ime poštenoga domaćina od ove kuće //da bi on išo po svijetu kako čela po cvijetu, //ku'goj bi junak išo, Bogu se molijo, pa ga umolijo, //gospodu udvorijo, gospođa ga milovala, a družina poštovala, //svukud a nadasve pred Svetom crkvom //đe skladni i pošteni obrazi gledaju, //nek se prijatelji raduju, a dušmani crkaju, //kako ono i oće ako Bog da. //AMEN DA BOG DA.

Još jedan problem u zapisima i izvedbama stvaraju pojmovi *sjeme* i *šljeme*. Naime, i u zapisima i u izvedbama često se ove dvije riječi poistovjećuju, zdravičari nisu svjesni njihove razlike. Kod Lopine i Vodopije piše *a za zdravlje domaćinovo, u potvrdu njegova sljemena, pod njim sljeme tvrdo vjekovito*. Kod Krilanovića *Za tvrđu njegova sjemena. //Sjeme mu dugo vjekovito, a pod ovim sjemenom, //domaćin vazda zdravo i veselo ako Bog da. // (...) Da bi se pod ovijem sjemenom //vazda naodijo gospodar čovjek i gospođa žena...* Kod Đurovića *a za zdravlje domaćinovo, a za tvrdu njegova sjemena, a pod njime zdravoga ćemena, ćemeniti junače tvrdo vjekovito, a pod njime ćeme*

svako zdravo i veselo, da bi se pod ovim ćemenom naš'o gospar čovjek... Ni u jednoj od ove tri zdravice pojmovi nisu ispravno zapisani/izgovoreni. Kada se govori o sjemenu, aludira se na muško sjeme i nastavak loze, no kada se govori o šljemenu/sljemenu govori se o glavnoj gredi koja nosi konstrukciju krova čime se simbolično govori o cijeloj obitelji koja stanuje pod tom gredom, odnosno pod krovom. Figuru uzimanje dijela za cjelinu stilistika naziva sinegdoha, što je podvrsta metonimije (Bagić 2012: 291). Razlika se najbolje uočava u Sdravici BA koja ima ponešto drugačiju grafiju i koja ide u prilog prethodno zaključenom: *a sa sdravie domacinovo i ovega cemena a nad gnime tvardoga sliemena. Sliemenu tvardo i viekovito domacinmu sdravo i vesselo dabise nasclo vasda pod ovieim sliemenom u ovemu cjemenu dobar Gospar Cjoviek...*

I dok neke zdravice nakon pete napitnice završavaju, kod nekih se nalazi efektan završetak gdje se zdravičar opet ispričava ukoliko je nešto zaboravio, ali ovaj put pred Bogom. Ovaj dio zapravo je figura skromnosti. Također se na osebujan način ispričava zbog eventualnih digresija i nesmotrenih izjava, pozdravlja one koji su ga ugostili i sve prisutne. U tom posljednjem dijelu zdravičar je najskloniji improvizaciji, odnosno kraj zdravice uvelike ovisi o zdravičaru.

Gospodine, višnji Bože, //Više tvoga stvorenja nego moga govorenja. //Gdje ja ne tegoh riječi mojom, //Ti ispuni i pomози svetom voljom Tvojom. //A sad ja ne mogu ništa, //Nego vam zahvaljujem na posluhu: //Starijemu i mlađemu: starijemu kao ćajku, a mlađemu kao brajku. //Ja Vam ljubim ruke, a Gospodin Bog duše, //A pred licem njegovijem. A mi kako se očima gledali, //Srcem se ljubili, a naše duše ne ogriješili. //I zdravi ste svi. Zdrav si mi, //Stari svate, mili brate. (Lopina-Vodopija)

...a sad, gospodo moja, više je Božjeg stvorenja nego moga govorenja, gdje ja ne dotakoh besjedom mojom, nek ispuni Gospodin Bog svetom voljom i desnicom svojom, a sada, gospodo moja, ja vam svima zahvaljuvam, na posluhu starijem kao ćajku, a mladijem kao bratu, zdrav domaćine od kuće, zdravo domaćinovi prijatelji i svi ostali. (Đurović)

A sad Gospodare pravedni Bože, //više Tvoga stvorenja nego moga govorenja. //Đe ja nijesam dotego riječi mojom //Ti ispuni Svetom vojom i ispomoći Tvojom. //Ja vam zahvaljujem na posluhu, //starijemu ko ocu, a mlađemu ko bratu. //Ja vam ljubim ruke, a Gospodin Bog duše, //a mi kako se očima gledali, srcem se jubili, //a naše duše neogriješili. //Sad da napijam jednomu po jednomu //to bi odveć dugo bilo, nego ja ću s krsta na-oposle. //Zdrav si mi pošteni domaćine od kuće i od sopre, //zdrav si mi pošteni kume, pobratime, đuveglijo, nevjesto, //ruvonjošo, zdravi ste

mi svi domaćinovi kumovi i prijatelji, // ljudi, mladići, žene, djevojke mlade, // da bi i vi dobre sreće dočekale, // udale se đe se ne kajale. // Ž I V J E L I ! (Krilanović)

Zdravica je prepuna motiva poput vinograda, volova, svilenih pasova, dvora... Postavlja se pitanje koliko je domaćinstava zaista to u nekom vremenu imalo? Odgovor se možda krije u učestaloj sintagmi *ban domaćin*. Još kada se uzmu u obzir motivi poput *manitog vranca, tijesna klanca, turske sablje*, vidljiv je odjek davnih ratnih vremena. „To su mogli imati samo prvaci: vojvode, ili u Hrvata : banovi. Nazdravica nosi na mjestima još sada biljeg vojničkoga vremena: domaćinu se želi svaka sreća na mahnitu vrancu, u tiesnu klancu, sretan povratak domu.“ (Maček, Herceg 1938: 45). Također, domaćina se oslovljavalo s *bane domaćine*, veličajući ga time, uzdižući ga u više društvene slojeve kojima nije pripadao, ali su se u njih ugledali, njima težili i možda imitirali običaje s banskih dvora. Bogišić, na temelju onoga što mu prenosi Niko Pucić piše: „među svatovskijem častnicima ima i vojvoda, a svaki je drugi svat gospodin (što u svagdanjem životu nije nigda obično) – a kad se domaćinu ili domaćici od kuće, gdje je svadba, napijaju, nigda to ne biva bez epiteta *ban domaćin* i *banica domaćica*“ (1867: 92). I Radiću je ova pojava bila vrlo zanimljiva. Smatrao je kako je riječ o obredima i pojavama iz viših slojeva, no isti se tamo nisu očuvali, jer su uzimani zdravo za gotovo i nisu im toliko imponirali. Utonuli su u narod koji ih je na sebi svojstven način prilagođavao, interpretirao i očuvao (*isto*: 45). Antić Brautović također uočava „kao društvena vrijednost spominje se i potreba priznanja pojedinca izvan zajednice, odnosno pojedinaca izviših slojeva društva (...) težnja za poistovjećivanjem s višim slojevima društva očita je u neprikladnom oslovljavanju domaćinâ titulama *ban* i *banica*, *gospodar* i *gospođa*.“ (2012: 189)

Rima, kao „glasovno podudaranje završnih riječi susjednih ili prostorno bliskih stihova ili polustihova“ u svim se zapisima ostvaruje se kao nagomilana i to izgovaranjem istog glagolskog vremena u istom licu na kraju stiha: *Jedno jutro rano podranijo, Svetijem se Krstom prekrstijo*

i pravedno Bogu pomolijo, nase odijelo oblačijo, svijetlo

lišce umivao, pa od njegova poštenoga doma odlazijo

(...)

Mi fino uho imasmo dobro čusmo,

*te se jutros rano **ustadosmo**,*

*te k ovom poštenom domu **dolazišmo**.*

*U ovi pošteni dom **ulazišmo**,*

*za ruke se **vatašmo**,*

*za junačko zdravlje **pitašmo**,*

*domaćinu i svijem ukućanima ovo veselje **čestitasm**o,*

*pa evo i za sopru **posjedašmo**.*

Ono što nas kod rime može zbuniti, jer govorimo o podudarnosti na krajevima stihova, je to što su neki zapisi u stihu, a neki u prozi. Također, zapisi zdravice u stihu ne poštuju uvijek granicu stiha tamo gdje je zdravičar odredi u izvedbi, već ju je često zapisivač proizvoljno odredio. Ipak, riječ je o obliku usmene književnosti pa granicu stiha možemo odrediti s obzirom na prethodno iskustvo i metrički ojećaj koji je zapisivač stekao. Kao karakteristiku konavoskoga govora, koja utječe na ritam i duljinu stiha važno je naglasiti epentezu, odnosno umetanje glasa ili sloga u sredinu riječi ili na morfemske granice. (Bagić 2012: 106): ***Svetijem** se krstom prekrstijo; Ovi pošteni domaćin **predanas** svakoga blaga donesaše*. U zdravici se koristi i antiptoza, zamjena jednog padeža drugim. (Bagić 2012: 50). U konavoskoj zdravici uočava se akuzativ umjesto lokativa, *Sunce nam na **istok**, sunce na zapad*, te vokativ umjesto nominativa, *a s nebesa im davo i pomago okle se **junače** nikad ne bi nado*.

9. Intervencije u zdravicu

Karakteristika je usmenoknjiževnih oblika da se kroz vrijeme mijenjaju, da ih mijenjaju daroviti pojedinci, isto kao što ih neki davni pojedinci izmislili, a neki kasniji nadopunjavali. Zbog toga danas imamo više verzija jedne zdravice, a nekada davno vjerojatno je bila samo jedna. Za taj prvotni oblik, tzv. arhetip, ne znamo kakav je bio, ne znamo ni kad je zdravica postala ovako opširna i sadržajna, no možemo je više ili manje uspješno rekonstruirati na temelju inačica (varijanti). „Mladi slušaju i pamte, poslije kod zgrade ponavljaju po pamćenju i dodaju po srcu i po pameti. I tako to ide dalje, dokle god slušaoci t.j. narod, „javno mnijenje“ drži, da su dodatci i promjene bolje. (...) Tvorevine uma imadu isto tako svoj razvoj, evoluciju, kako ga imadu društveni život i njegove uredbe.(...) U životu i sa životom niču, s njim se razvijaju, s njim i umiru: svagda su vjerna slika čitavoga života, u kojem su nikle“ (Maček, Herceg 1938: 32-33).

Vitez uspoređuje zapis Pava Pulića iz 1987. sa zapisom Nike Balarin iz 1898. godine. Primjećuju se velika podudaranja, ali se u Pulićevu zapisu primjećuju i jezične prilagodbe, odnosno osuvremenjivanja, te neki nerazumljivi izrazi. Primjerice, izraz “Da’ni” kojim počinju pojedini djelovi zdravice, što po Radiću znači “daj nama”, Pulić je pretvorio u “daj” ili “daj ti (dragi gospode Bože)”, aorist (ja čuh) pretvorio je u perfekt (ja sam čuo), sljeme – šljeme kuće u drugom je spominjanju preinačeno u krov. Izreku “od krsta na oposlo”, već je Radić nazvao “tamnom željom”, aludirajući na nejasan smisao te izreke. Pulić ju je u pisanom tekstu izvrnuo u “sa križa na poso”, a u živoj se izvedbi čuje “s križa napose”, a ni jedno ni drugo nije razumljivo (Vitez 2003: 235), iako se u razgovoru s ljudima iz Konavala brzo razjasnilo značenje izraza kao što je u prethodnim poglavljima i naznačeno, što zapravo dokazuje da insajderski istraživač ili istraživačica zbog jezične i mikrokulturne upućenosti puno lakše može razriješiti

Petar Obad nije imao nejasne dijelove u svojoj zdravici, no on ju je skratio. Ni u jednoj od verzija zdravice nisam naišla na Obadove stihove „pijana Bosanca, sita dogona²⁸, ponosna mulana²⁹“. To je negdje čuo i uvrstio (podaci iz razgovora, 2015). No na takve promjene ne treba gledati negativno, posebno kada dolaze od nadarenih pojedinaca što Obad svakako jest s obzirom da je autor nekoliko zbirki poezije. Obad zdravicu redovito završava s „Neka mladence sreća prati, živjeli Hrvati!“, što

²⁸Dogon je muškarac koji je došao živjeti na ženino poslije vjenčanja.

²⁹Vanbračno dijete, kojemu se ne zna otac.

je za ono vrijeme (misli se na vrijeme bivše države) bilo nezamislivo, no danas je, kaže, na ponos i diku (*isto*). Marinović također u svojoj zdravici „napija“ hrvatstvu: *pa neka im slava uvijek cvati, živjeli Hrvati!* (Antić Brautović 2012: 188). Pulić smatra da u vrijeme socijalističke Jugoslavije zdravica nije bila dobro gledana od vlasti zbog spominjanja Boga i iskazivanja religioznosti (Vitez 2003: 228). Ivica Karaman zdravicu je preuzeo od Stijepa Marinovića no dodao joj je jednu strofu koju je uzeo iz zdravice pok. Nika Lučića iz Brotnica (podaci iz razgovora, 2018). Najuočljivija intervencija u Švagovoj zdravici svakako su stihovi upućeni mladoženji: *Da bi ti dobar junak bio, pa pošo s mladom spat, da se ne bi od nje odmico, nego pri nju primako, pa pri nju lego, dobro je stego, utikač utaknuo, učinio što i sam cio i prvi ti sin bio!* Ovo je naime jedini zapis u kojem imamo lascivne stihove, a vrijeme će pokazati kako će biti prihvaćeni i hoće li se održati. Također, želja *prvi ti sin bio* pokazuje promjene u vrijednostima i obiteljskim odnosima, ali ponajprije i promjene u oblicima obiteljskog života, s obzirom na staru konavosku izreku *Da Bog da se rađale prvo ćeri, pa potonje sinovi, da nevjeste ne dočekaju zaove, pa u kući pogovora nema.*

Bez obzira na sve promjene i intervencije, Antić Brautović na temelju analize učestalosti ponavljanja pojedinih riječi i analizi zastupljenosti pojedinih društvenih vrijednosti u konavoskim zdravicama, pokazuje “kako je najveći dio društvenih vrijednosti koje se prenose zdravicom još uvijek isti, bez obzira na razdoblje u kojem je nastala” (2012: 190).

10. Zdravica kao dio konavoskog identiteta

Identitet pojedinca oblikovan je društvenim i kulturnim kontekstom u kojem je čovjek kao pripadnik kolektiva živio, te predodžbama i vrednotama koje su zajedničke nekoj skupini i određuju tko pojedinac jest. (Grbić Jakopović, 2012: 107 prema Čapo Žmegač, 2002). Označavanje pripadnosti određenoj grupi, te promišljanje o individui kao pripadniku neke zajednice koja ima svoje osobitosti postojalo je od davnina. „...od prapovijesnih vremena, pojam zajedništva, u starijoj literaturi nazvanoga etnos (u smislu neke neodređene svijesti o "narodnosti") postepeno se oblikovao tijekom vremena (...) ne poprimivši neka određena značenja osim opće ideje o zajedništvu. No, u toj je ideji koncentriran cijeli inventar obilježja koji je za zajednicu ključno značajan: zajedničko ime, mitovi o precima i porijeklu, spoznaja o kontinuitetu kroz zajedničku povijesnu sudbinu, životni prostor (zavičaj i/ili domovina) i osjećaj međusobne solidarnosti“ (Grbić Jakopović 2012: 109). Da je zdravica jako važan dio konavoskog identiteta potvrđuju i izjave zdravičara. Pulić smatra da se konavoska zdravica treba čuti na konavoskim svadbama, da je Konavljanin govori Konavljaninu. Ipak, govorio ju je i svojim prijateljima koji nisu Konavljani, ali su ženili Konavočke. (Vitez 2003: 229) Obad se našao u situaciji da su ga ljudi koji nisu iz Konavala zvali da im napije zdravicu. Probao ih je odgovoriti, jer smatra da bi barem jedno od mladenaca trebalo imati veze s Konavlima, ali je na kraju ipak napio zdravicu i na toj svadbi. Zna i za slučajeve, doduše rijetke, kada Konavljanin nije htio da mu se napija zdravica (podaci iz razgovora, 2015). Karaman također naglašava da je izvodi samo ljudima koje poznaje, za koje zna tko su i odakle su (podaci iz razgovora, 2018).

Činjenica je da se konavoska svadbena zdravica napija i izvan Konavala, diljem Hrvatske i u inozemstvu, svima onima koji na svadbi žele nešto konavosko, koji na taj način žele prikazati dijelac konavoskog svadbenog običaja i onaj konavoski dio sebe. Grbić Jakopović smatra kako „od zavičaja do domovine, ljudi postaju svjesni svoje kulture kad shvate njezine granice, tj. kad se pojavi drugačije i različito, odnosno nešto što odstupa od uobičajenoga ili normalnoga: norma postaje granica, simbolički smisao prepoznavanja i učvršćivanja identiteta. Za proces simboličke identifikacije bitne su i predodžbe o onome što imamo "unutra" i o onome što je drugačije od toga ...“ (Grbić Jakopović 2012: 147 prema Cohen 1985: 69).

Obad je imao priliku napijati na svadbi Antonija Borkovića i Dominique Verbist (20. svibnja, 2005., hotel „Croatia“, Cavtat). Belgijskoj je strani kratko na engleskome objasnio o čemu se tu radi, kako bi im dao do znanja koliko je ta izvedba važna za sve Konavljane na svadbi. Zatim je, spretno i šaljivo, uključio goste Belgijance u taj svadbeni običaj sugerirajući im da, ako im je teško izgovoriti „ako Bog da“, govore „yes, of course!“ Kad je zdravica krenula, cijela je sala zdušno odgovarala sa „yes, of course“, i *njihovi i naši*.

Pulić si je ipak dao truda i napisao predgovor, kao uvertiru svim „nekonavljanima“ koji se zateknu na konavoskoj svadbi. Time je zdravici htio dati na važnosti, objasniti potrebu svoje izvedbe koja nije tek puko recitiranje nekog zapisa, već važan dio kulture i običaja, identiteta Konavljanina kojem se govori i Konavljanima koji je slušaju.

Dragi prijatelji,

mi smo se večeras odje skupili u prvom redu da bi uveličali i proslavili ovo svadbeno veselje, eli ove riječi što će te vi sad čut to su riječi jednoga našega staroga običaja, naše stare Konavoske zdravice.

Nitko živ ne zna ko je bio, ni kad se digo prvi Konavljanin pa reko ovu zdravicu, a svi mi znamo da je ona strašno puno stara, ali je naša, ona je Konavoska i zato mi ovu zdravicu volimo i zato je nikad ne možemo zaboravit.

Jer kao što nikad ne može umrijet ljubav prema našim Konavlima, kraju dje smo se rodili i dje živimo, kao što nikad ne može umrijet ljubav prema našoj majci Domovini ni prema našem najstarijem Slavenskom plemenu Hrvata čiji smo i mi sinovi, tako nikad ne može umrijet ljubav ni prema ovom našem Konavoskoj zdravici jer ona je naša, ona je Konavoska.

Konavljani su ovu zdravicu izmislili, Konavljani su je stotinama godina govorili, Konavljanin je sad govori, a ako Bog da Konavljanin će je govoriti dok je Boga i svijeta, ali smo i vazda u ovijem našijem Konavlima, jer tu je i ponikla, a ako Bog da tu će i ostarit, ali se nikad neće zaboravit – jer sve ono što je naše, sve ono što je Konavosko i sve ono što je Hrvatsko, to nikad ne može ostariti, to se nikad ne može zaboraviti.

Nešto kraći tekst zapisan je i prije Marinovićeve zdravice:

Dobra večer! Dobro nam došli na ovaj pir i na ovo veseje. Običaj je na piru da nam neko nazdravi pa evo i ove prigode mene je došlo red da vam nazdravim i rekнем nekoliko starinskih riječi. Pa poslušajte kako su naši stari od naše stotinu godina izmislili ove riječi.

11. Budućnost konavoske zdravice

Radić je 1898. bio skeptičan po pitanju budućnosti ove zdravice. Smatrao je da je tada dosegla svoj vrhunac, u izvedbenom i sadržajnom smislu, i da pronalazi samo znakove propadanja, nikakvih naznaka razvoja. Mladi se ne usuđuju mijenjati riječi, intervenirati u bilo kakvom smislu, slijepo imitirajući starije, „Slušali smo staroga Boža Bronzana, ne možemo drugče...“ (Maček, Herceg 1938: 31). Smatrao je da je previše statična, te da će se pretvorit u običnu ceremonijsku formulu, i na kraju zamrijet u govoru, ostati mrtvo slovo na papiru, a neće biti ni svatova kakve je opisivala Balarin.³⁰ Danas, 120 godina kasnije, zdravica još uvijek živi, uglavnom kroz izvedbe na svadbama, ali daleko je od mrtvog slova na papiru. Ipak novije verzije opsegom su sve manje, tako Antić Brautović navodi kako je Marinovićeve zdravice iz 2006. tek 46% Buškovićeve iz 1898. (2012: 195).

Obad se ne brine se budućnost. Smatra da je zadaća svakog zdravičara privući jednog momka da se odvaži početi. Svojim „projektom“ smatra Ivicu Karamana koji je ujedno i lijeričar. Neko ga je vrijeme nagovarao i na kraju se Karaman i odvažio. Kako kaže: „Ne iziskuje to puno angažmana, nema tu kabela i zvučnika“, i ovisi o svima nama. Nije mi zaboravio napomenuti: „I ti kad se budeš udavala, zovi nekoga!“ (podaci iz razgovora, 2015). Karaman i Švago također su optimistični kada je u pitanju budućnost izvedbe svadbene zdravice jer, kako kažu, uvijek ima mladih koje zdravica zainteresira i koji će se odvažiti nastupiti (podaci iz razgovora, 2018, 2019).

Svi su zdravičari svijesni kako su, bez obzira na brojne zapise, žive izvedbe zdravice ključne za njezin opstanak jer zdravica kao retorički oblik „ostaje u svojoj primarnoj pojavnosti, živoj izvedbi, dok ima performancijsku snagu koju mu može dati inventivnost njegova tvorca“ (Botica 2013: 24).

³⁰ Više u: Maček, Vlatko. Herceg, Rudolf. 1938. Sabrana djela dr. Antuna Radića XVI. Zagreb: Tipografija d.d., str. 32-33.

12. Zaključak

Konavoska zdravica ponajljepši je primjer usmenoknjiževnog retoričkog oblika na ovim prostorima. Teško joj je parirati i duljinom i sadržajem i sveobuhvatnošću. Iako se zapisi razlikuju, uglavnom su sadržaj, motivi i kompozicija isti. U zapisima se pronalaze uvodni dio, molitveni dio, osam želja domaćinu, spomen svečanog dana - nedjelje, opisivanje i želje upućene mladenki, pet napitnica te efektan završetak. Sadržaj se dotiče i ovog i onog života, i Boga i čovjeka, i bogatih i siromašnih, i muškog i ženskog. Izrazito je realna, govori o težnjama i potrebama običnog malog čovjeka, kao i o njegovim skrivenim željama. Od primarne potrebe stvaranja zdravice za potrebe svadbe i običaja vezanih uz svetkovinu krsnog imena stvorena je svojevrсна konavoska biblija, kao nit vodilja kroz sretan i blagoslovljen život u kojem su na cijeni vrijednosti koje su u novije vrijeme pomalo potisnute, iako su sjevremenske. Zdravica se ponekad previše uzima zdravo za gotovo, vjerojatno nismo ni svjesni njezine književnoumjetničke vrijednosti, no kako bi prkosila vremenu ovisi isključivo o nama ponaosob. Uzmemo li u obzir da „književnost ima svoje korijene u realnosti uvjeta i vrijednosti društva koje ju stvara i primarno koristi“ te da se „norme i vrijednosti društva prenose i ugrađuju u publiku, odnosno građane putem različitih književnih rodova koji u društvu postoje“ (Antić Brautović, 2012: 183), ovakvi usmenoknjiževni oblici uvelike govore o sredini i narodu koji ih stvara i prenosi. S obzirom na sve navedeno, za potpunije razumijevanje konavoske zdravice, valjalo bi je proučiti ne samo kao usmenoknjiževni oblik, već i kroz povijesni kontekst sredine u kojoj je nastala te kroz promjenu svadbenog običaja kojeg je sastavni dio.

S obzirom na brojne zapise, teško da će se zagubiti u pisanom obliku, no svoju puninu i ljepotu ima samo u usmenoj izvedbi. Odraz je naše povijesti, konavoskog govora, načina života, običaja, vrijednosti i ponajprije, konavoskog čovjeka. „Tko je jednom postao Konavljanin – nikada nije prestao biti Konavljanin, to i mora ostati, i s ljepotom i s prokletstvom zavičaja koji, naravno, i nije u slici nego u čovjeku“ (Mijović Kočan 1984: 7).

13. Zapisi konavoske zdravice

- Kazivao: Vlaho Bogišić (1894.)

Mjesto i vrijeme: Dubravka, 7.1.1963.

Čubelić, Tvrtko. 1970. Usmena narodna retorika i teatrologija. Čakovec: Štamparsko – izdavački zavod „ZRINSKI”str.15-18.

- Kazivao: Vlaho Bušković

Mjesto i vrijeme: Bačev do, oko 1898.

Zapisala: Nike Balarin

1.) Digitalni oblik rukopisa i rukopis dostupni u arhivu Odsjeka za etnologiju HAZU (NZ 198.) 2.) Zbornik za narodni život i običaje sv. III/2, 1898, str. 276.-302., 3.) Vitez, Zorica. 2003. Hrvatski svadbeni običaji. Pregled svadbenih običaja. 60., Svadbeni običaji u suvremenosti. 227.-245. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, str.237.-243.

- Kazivao: Antun Đurović (1882.-1968.) pok.Pera,

Mjesto i vrijeme: Močići, ?

1.) Igaly, Paula. 2013. Tradicijsko usmenoknjiževno blago hrvatskih krajeva u naše dane. (Rad dostupan na: <https://apps.unizg.hr/rektorova-nagrada/javno/stari-radovi/1848/preuzmi>) str. 60-62.

2.) Rukopis čuva obitelj Stane Stanović (1932-2018.) iz Močića

- Kazivao: Pavo Krilanović (1902.) pok.Mata,

Mjesto i vrijeme: Čilipi, 8.9.1980.

1.) Oštampani zapis čuva Pavo Pulić 2.) <http://www.cilipifolklor.hr/>

- Kazivo: Ivo Lopina (1965.)

Mjesto i vrijeme: Močići, 14.4. 2012.

Zapisala: Paula Igaly

Igaly, Paula. 2013. Tradicijsko usmenoknjiževno blago hrvatskih krajeva u naše dane. (Rad dostupan na: <https://apps.unizg.hr/rektorova-nagrada/javno/stari-radovi/1848/preuzmi>), str. 54-55.

- Kazivali: Ivo Lopina (1965) i Jozo Vodopija (1957)

Mjesto i vrijeme: Močići, 15.4. 2012.

Zapisala: Paula Igaly

Igaly, Paula. 2013. Tradicijsko usmenoknjiževno blago hrvatskih krajeva u naše dane. (Rad dostupan na: <https://apps.unizg.hr/rektorova-nagrada/javno/stari-radovi/1848/preuzmi>), str. 55.-59.

- Kazivao: Stjepan Marinović (1929-2016)

Mjesto i vrijeme: Pridvorje, 6.4.2015.

Zapisala: Lucijana Mihaljek (rođ.Kukuljica)

Zapis prvi put objavljen u ovom diplomskom radu u poglavlju 17.4.

- Kazivao: Stjepan Marinović

Mjesto i vrijeme: ?, 27.8. 2006.

Zapisala: Julijana Antić Brautović

Antić Brautović, Julijana. 2012. Tri konavoske zdravice kao pokazatelji promjena u društvenim vrijednostima Konavala od kraja 19. do početka 21. stoljeća. U: Pavica Vilać (ur.) 2012. *Zbornik dubrovačkih muzeja II*. Dubrovnik: Dubrovački muzeji, 183-205. (str. 200-204.)

- Kazivao: Pavo Pulić (1969.)

Mjesto i vrijeme: ?, 1.11.1987.

Vitez, Zorica. 2003. Hrvatski svadbeni običaji. Pregled svadbenih običaja. 60., Svadbeni običaji u suvremenosti. 227.-245. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, str. 237.-243.

- Kazivao: Pavo Pulić (1969.)

Mjesto i vrijeme: Cavtat, 18.9.1999.

Vitez, Zorica. 2003. Hrvatski svadbeni običaji. Pregled svadbenih običaja. 60., Svadbeni običaji u suvremenosti. 227.-245. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, str.231.-235.

- Mjesto i vrijeme: Vitaljina, 22.2.1998.

Zapisao: Pero Pušić

<http://loles.blogger.index.hr/>

- Zapisao: msgr. Baldo Mladošević (1922-2012.)

Rukopis Konavoske zdravice uokviren u obiteljskoj kući Crnčević u Radovčićima.

- Miličić, Niko. 1935. Konavoska zdravica. Dubrovnik: Jadran
- Pretner, Dragutin. 1886. Konavoska zdravica. Dubrovnik: D.Pretner

14. Prilozi

U ovom se poglavlju nalaze tri zapisa konavoske svadbene zdravice. Zdravica Luka Novaka specifična je jer je reducirana za potrebe nastupa KUD-a Čilipi u kojima se improvizira jedan dio svadbenog običaja. Paula Igaly u svom radu iz 2013. donosi zapis te zdravice. S obzirom da sam nekoliko desetaka puta odslušala tu zdravicu, smatram kako joj se potkrala pogreška, tj. da je dio zdravice izostavljen, a da je dio pogrešno pribilježen, stoga donosim vlastiti zapis iz 2018. Zanimljivo je da Novakova zdravica ima mnoge sličnosti s *Počasnicom* iz Bogišićeva arhiva. Zdravica Stijepa Marinovića zabilježena je 2015. godine. Stijepo Marinović bio je poznati i dugogodišnji konavoski zdravičar od kojeg su zdravicu učili mnogi mlađi zdravičari što je razlog zašto je zapis njegove zdravice u potpunosti donesen u ovom radu. Mihovil Švago trenutno je najmlađi konavoski zdravičar, a zapis, kojeg je ustupio za potrebe ovog rada, sadrži intervencije koje ni u jednom drugom zapisu nisu uočene. Također, riječ je o najmlađem pronađenom zapisu.

14.1. Konavoska zdravica u folklornoj priredbi KUD-a „Čilipi“

Sretan sastanak na sretnome mjestu,
rakija dobra, sreća vesela,
pomoć od Gospodina Boga,
Akobogda!

/Amen daBogda/

Zdrav nam i veseo domaćin,
zdravi i veseli domaćinovi kumovi i prijatelji,
kumovi i prijatelji dolazili pa se polazili
i poštenog domaćina vazda
u junačkome zdravju naodili,
kako ono i oće akoBogda!

/Amen daBogda/

A ovo junak veselje koje je naumio gradit
evo ga je i započeo gradit
daBogda da ga bude sagradit u miru Božjemu
i u času dobromu,
pod jendnu bandu i pod drugu bandu
pod sve bande i četiri strane
sa stanovima kumova i prijatelja
sve činio časno
a činilo mu se lasno
kako ono i oće akoBogda!

/Amen daBogda/
A ova mlada moma
koja je pošla iz onega doma
i došla u ovi dom
pomogo joj jaki Gospodin Bog
Da iz onega poštenog doma
iz ko'g je pošla da se ne bude poznat
nego na svakome junačkome dobru ostat
A u ovi poštenu dom u koji je došla
daBogda bude s njome došla
svaka dobra i lijepa sreća
Ko je god bude viđat
da je bude blagosivat
i lijepijem riječima nadarivat.
Blaženi Bog koji je stori
i majka koja je rodi
i ćaća koji je šetovaše
i na ovaj sretni i čestiti put
opraviše.
Blaženi put po kom je došla
A blažen i onaj koji je po nju pošo
da ne bi niko nikad reko

nesretni nesretnik

nego sretni sretnik

kako ono i jes ako Bogda

/Amen da Bogda/

Ova mlada mladica do jučer je bila vrlo i
poštena djevojčica

a sad s vremenom sretna i čestita domaćica

da bi ovu kuću u koju je došla uzdržala

i k tome još priticala

da bi udovoljila najprije

Gospodinu Bogu molitvom

a starijijem svojijem dobrotom

što bi i jednoj i drugoj strani

bilo od dike i od časti

A nadasve u ovu kuću u koju je došla

od svake sreće, koristi i napretka

kako ono i oće ako Bogda

Ne bi vam više dujio,

od Boga vam svijem lijepo zdravje

Živjeli!

Izveo: Luko Novak.

Zapisala: Lucija Ljubić, 30. rujna 2018. u Čilipima.

14.2. Zdravica Stijepa Marinovića

Konavoska zdravica

Dobra večer! Dobro nam došli na ovaj pir i na ovo veseje. Običaj je na piru da nam neko nazdravi pa evo i ove prigode mene je došlo red da vam nazdravim i rekнем nekoliko starinskih riječi. Pa poslušajte kako su naši stari od nase stotinu godina izmislili ove riječi.

Aj pomozí Bože, a veseli Bože!

Pomogo Bog i u ovi dom bana domaćina i banicu domaćicu

pa sve kumove i sve prijatelje koji su ođe i drugođe

kano što i oće okobogda!

Amen dabogda!

Pa evo mila i draga braćo ovaj naš pošteni ban domaćin večeras nas pozva,

a mi njemu brzo dođosmo da mu rujno vino pijemo sjedeći,

a primolimo i Boga klečeći.

Pa sve s kumovima pa sve s prijateljima

kano što i oće akobogda!

Amen dabogda!

Pa da bi Bog do ovemu našem poštenom banu domaćinu tri, četiri dobra

prvo dobro kruha i mira,

drugo dobro goja i vina,

treće dobro srebra i zlata

a, četvrto dobro veseja i zdravja junačkoga

kano što i oće okobogda!

Amen dabogda!

Pa i ovu ću drugu za jubav dugu
u ime tužnijeh i nevojnijeh
te da bi pomogo Bog starca u starosti,
nejaka u nejakosti,
ratara na poju,
mornara na moru,
sužnja u tamnici,
da bi se sužnji sužnja izbavili,
kruha najeli,
vina napili,
vranijeh konja najahali,
britkijeh sabalja napasali,
pa svakoga junačkoga dobra nagledali,
kano što i oće akobogda!
Amen dabogda!

Pa daj dobri gospodare Bože oveme našem poštenome banu domaćinu,
aj, u mutnoj vodi,
u gustoj gori,
a, u tjesnom klancu,
i na manitom vrancu,
pa što mu bilo strašno strahovito
da mu bude lako lakovito!
A, zlo ga ni čulo ni videlo,

A, dobro ga sretalo i presretalo

kano što i oće akobogda!

Amen dabogda!

Pa i ovu ću uzdravlje domaćinu

da bi se ođe našo gospar čojek, gospođa žena

koji bi kuće gradili,

vinograde sadili,

krstili, vjenčavali, udavali

svako izvrsno veselje gradili,

kano što i oće akobogda!

Amen dabogda!

Pa i ovu ću u zdravlje domaćinu

da bi se njega držali ko što se drži brštan drva i kamena,

pijesak mora dubokoga,

zvijezde neba visokoga,

anđeli Boga pravednoga,

pa i mi tebe pošteni bane domaćine

kano što i očemo akobogda.

Amen dabogda!

Pa i ovu ću u zdravje junaku

pa da bi junak imo brza konja,

tvrda vola,

pa da bi sijo šenicu bjelicu,
rjetko je sijo, često mu nicala
u dnu se busala, u sredini trsala
u vrju klasala,
klasovi se klanjali crnoj zemljici ko što se mi klanjamo gospodinu Bogu.
Pa da bi junak prazne bačve navajivo,
pune navrćivo,
pa sve s kumovima pa sve s prijateljima,
pa sve to bila voja gospodina Boga
kano što i oće akobogda!
Amen dabogda!

Pa i ovu ću u zdravje junaku,
da bi junak širokijem putevima odlazio,
a još širijem doma dolazijo
dolazijo s punom kesom, a s dobrom i veselom srećom
da bi se kesom u mladosti dičijo,
a u starosti hranio
pa da bu mu u poju rodila pšenica bjelica,
u brdu vinova lozica,
u kući mu se rađala sve zdrava i vesela đečica
kano što i oće akobogda!
Amen dabogda!

A, ovom mladom nevjesti

iz onog doma okle je pošla da se onom domu ne bi pozna
nego u svakom junačkome dobru ostat
a, u ovaj dom će će doć da bude doć od dike i časti sveme rodu i plemenu.
Pa ko goj je bude sretao te za zdravje pitao
pa da je svak bude lijepim rječima darivao
blaženi Bog koji te stvori,
majka koja rodi,
otac koji svjetovaše i na ove pute otpremiše
pa govoriše: Čudne li sretnice, a čestite i dobre domačice,
kano što i oće akobogda!
Amen dabogda!

A, što bi vam dalje
od Boga vam zdravlje!
U mene još mlada glava ko zelena trava,
a vi ste mudre i poštene glave
pa će te mi oprostiti
rđave glase ne pronositi
nego koje budu dobre i poštene neka idu po svijetu ko čela zvukom po cvijetu,
a koje budu rđave neka nam ostanu pod nogama
kano što i oće akobogda!
Amen dabogda!

A sad čaše u ruke da nazdravim mladoženji s mladom nevjestom!
Zdrav si mi mladoženja s mladom nevjestom

zdravo ste mi kićeni svatovi

zdravo da ste svi pirnici koji ste u dvoru i okolo dvora

sve nam bilo zdravo i veselo

Živjeli!

Izveo: Stijepo Marinović (1929)

Zapisala: Lucijana Mihaljek rođ. Kukuljica, 6. travnja 2015. u Pridvorju.

14.3. Zdravica Mihovila Švaga

Dragi gosti i prijatelji, ovi su nas mladi mladenci pozvali na njihovo veselje, a mi se odazvasmo i k njima dođosmo, vino pijsmo i o svakom dobru govorismo. Sve to radimo sjedeći, a Boga ćemo spomenut i njima nazdravit stojeći!

Pomozi Bože, veseli Bože ove mlade mladence, njihove kumove i prijatelje, koji su im ođe pomozu im Bože, a koji su im dalje daj im Bože dobro zdravlje! A ovom mladom mladoženji daj Bože dobra zdravlja junačkoga i vida dalekoga, a bi dugo godina živio, građevine gradio, sjemena sijo i vinograde sadio. Da bi mu se vinogradi dobro primali, od roda se zemlji savijali!

Kako ono i oće ako Bog da!

Neka junače, junački sine, nek ti svako veselje s ovog veselja sine. Zdravlja se nauživo, mira se napočivo, đe god junače odio u putu te dobra sreća pratila, a još te bolja domu vratila. Pa kad bi u dom ulazio, u domu sve veseli i zdravo nahodio, tvoju majku s pjesmom pjevajući, tvoju dragu tebi hodeći, stolicu noseći, pa ti u nju sijo, dobro se odmorio i s njom o svakom dobru govorio!

Kako ono i oće ako Bog da!

Pa rano ranio, na poso odlazio, na poslu te sreća pratila i radit ti pomagala, pa te jopet domu povraćala. Pa kad bi u dom ulazio, u domu svakakvijeh dobara ugledao, kruha, mesa meda, mlijeka, a ne trebo nikad lijeka!

Kako ono i oće ako Bog da!

Sad bi ti dragi mladoženja nešto najbolje poželio! Da bi ti dobar junak bio, pa pošo s mladom spat, da se ne bi od nje odmico, nego pri nju primako, pa pri nju lego, dobro je stego, utikač utaknuo, učinio što i sam cio i prvi ti sin bio!

Kako ono i oće ako Bog da!

Sad bi se tebe ostavio pa bi mladici nazdravio! Zdravo mladice, sretna sadnice, ti iz svog doma poleće pa u novi dom doleće. Da bi u ovom domu zdrava i vesela bila, pa da bi zdravi rod porodila, a dobrotom ugodila. Da bi ovu majku koju si našla i svekra lijepo gledala, pošteno ih nosila, a ovu braću da ne bi zavađivala, nego da bi ih mirila, jer složna braća nove dvore grade, a nesložna i stare razvale!

Kako ono i oće ako Bog da!

Pa kad bi majka tebi dolazila, da bi te zdravu i veselu nalazila. Da bi te sjetom još sjetovala, Boga molila i prijatelje volila. Da bi te dragi Bog oslobodio od svake bolesti i od svake žalosti!

Kako ono i oće ako Bog da!

Ne bi vam više cijo dujit, od Boga vam svijem dobro zdravlje! ŽIVILI!

15. Literatura

- Antić Brautović, Julijana. 2012. Tri konavoske zdravice kao pokazatelji promjena u društvenim vrijednostima Konavala od kraja 19. do početka 21. stoljeća. U: Pavica Vilać (ur.) 2012. *Zbornik dubrovačkih muzeja II*. Dubrovnik: Dubrovački muzeji, 183-205.
- Bagić, Krešimir. 2012. Rječnik stilskih figura. Zagreb: Školska knjiga
- Balarin, Nike. 1898. Konavli. Ženidba na Grudi. U: *Zbornik za narodni život i običaje*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 276-302.
- Balarin, Nike. 1901. Gataše na Grudi. U: *Zbornik za narodni život i običaje*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 312-320.
- Bogdan-Bijelić, Pavlina. 1906. Krađa djevojaka u Konavlima. U: *Zbornik za narodni život i običaje*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 158-160.
- Bogdan-Bijelić, Pavlina. 1906. Kozarski ili tajni jezik u Konavlima. U: *Zbornik za narodni život i običaje*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 304.
- Bogdan-Bijelić, Pavlina. 1908. Vještice (Konavle u Dalmaciji). U: *Zbornik za narodni život i običaje*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 306-307.
- Bogdan-Bijelić, Pavlina. 1915. Trice (Konavli u Dalmaciji). U: *Zbornik za narodni život i običaje*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 160.
- Bogdan-Bijelić, Pavlina. 1917. Ženidba (Cavtat u Dalmaciji). U: *Zbornik za narodni život i običaje*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 312-316.
- Bogdan-Bijelić, Pavlina. 1933. Rečenice i pitalice. U: *Zbornik za narodni život i običaje*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 224-232.
- Bogišić, Valtazar. 1867. Pravni običaji u Slovena: privatno pravo. Zagreb: Štamparija Dragutina Albrechta
- Bošković Stulli, Maja. 1998. Tragovi konavoskoga pričanja. U: *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 1, str. 137-155.
- Botica, Stipe. 1995. Hrvatska usmenoknjiževna čitanka. Zagreb: Školska knjiga
- Botica, Stipe. 2013. Povijest hrvatske usmene književnosti. Zagreb: Školska knjiga
- Čubelić, Tvrtko. 1970. Usmena narodna retorika i teatrologija. Čakovec: Štamparsko – izdavački zavod „ZRINSKI”

- Grbić Jakopović, Jadranka. 2012. Identitet i identifikacijski procesi: suvremene antropološke teorijske orijentacije, strategije i prakse. U: Zrinko Novosel (ur.) 2012. *Prilozi iz hrvatske historiografije. Zbornik radova sa znanstvenih kolokvija 2009.-2011.* Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 107-150.
- Igaly, Paula. 2013. Tradicijsko usmenoknjiževno blago hrvatskih krajeva u naše dane. Zagreb: Filozofski fakultet (Rad dostupan na: <https://apps.unizg.hr/rektorova-nagrada/javno/stari-radovi/1848/preuzmi>)
- Kekez, Josip. 1986. Usmena književnost. U: Zdenko Škreb – Ante Stamać 1986. *Uvod u književnost: teorija, metodologija.* Zagreb: Globus, 133-192.
- Kekez, Josip. 1996. Poslovice, zagonetke i govornički oblici. Zagreb: Matica hrvatska
- Kukuljica, Lucijana. 2015. Iz usmene književnosti Konavala. Seminarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet
- Lozica, Ivan. 1990. Izvan teatra: teatrabilni oblici folklora u Hrvatskoj. Zagreb: Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa
- Maček, Vlatko. Herceg, Rudolf. 1938. Sabrana djela dr. Antuna Radića XVI. Zagreb: Tipografija d.d.
- Marks Ljiljana. 1998. Gledaj kako cavti! : konavoske predaje i legende. U: *Dubrovnik: časopis za književnost, nauku i umjetnost*, IX, 1, str. 19-43.
- Mijović Kočan, Stijepo. 1984. Konavle. Dubrovnik: društvo za znanstvene i kulturne djelatnosti
- Nikolić, Davor. 2013. Fonostilistički opis hrvatske usmenoknjiževne retorike, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet
- Perić Polonijo, Tanja. 1998. Izbor konavoskih usmenih pjesama: iz rukopisnih zapisa Olinka Delorka. U: *Dubrovnik: časopis za književnost, nauku i umjetnost*, IX, 1, str. 273-304.
- Radić, Antun. 1897. Osnova za sabiraње i proučavaње građe o narodnom životu. U: *Zbornik za narodni život i običaje.* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
- Stepanov, Stjepan. 1963. Melodije narodnih pjesama iz Konavala. IEF rkp N 304
- Šarić Josipov, Ivan. 1994. Nazdravičar i govornik za sve prilike života. Zagreb: Golden marketing

- Vitez, Zorica. 2003. Hrvatski svadbeni običaji. *Pregled svadbenih običaja*. 60., *Svadbeni običaji u suvremenosti*. 227.-245. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga
- Vujović, Slobodan. 1985. Crnogorski retorički oblici. Nikšić: NIO „Univerzitetska riječ”
- Vuletić - Vukasović, Vid. 1934. Narodne legende. (Konavli u Dalmaciji). U: *Zbornik za narodni život i običaje*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 207-212.

16. Sažetak

Konavle su najjužniji teritorij Republike Hrvatske. U usmenoj književnosti poznate su po predajama o Kadmu i Harmoniji, vilama na Sniježnici, rijeci Ljutoj, kozarskom jeziku, svadbenoj zdravici itd. Sustavno prikupljanje usmene književnosti u Hrvatskoj započelo je u 19. stoljeću na inicijativu Antuna Radića, urednika *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena*, koji objavljuje i vrijednu građu zapisanu u Konavlima. Iako su retorički oblici slabo zastupljeni u hrvatskoj publicistici i znanosti o usmenoj književnosti, konavoska zdravica jedan je od najpoznatijih oblika usmene književnosti Konavala s brojnim zapisima od 19. stoljeća do danas. Iako se zapisi konavoske zdravice razlikuju, uglavnom su sadržaj, motivi i kompozicija isti. U zapisima se pronalaze uvodni dio, molitveni dio, osam želja domaćinu, spomen svečanog dana - nedjelje, opisivanje i želje upućene mladenki, pet napitnica te efektan završetak. S obzirom na brojne zapise, teško da će se izgubiti u pisanom obliku, no svoju puninu i ljepotu ima samo u usmenoj izvedbi. Unatoč promjenama svadbenog običaja, običaj napijanja zdravice još se uvijek održao. Danas je nekoliko aktivnih zdravičara u Konavlima koji izvedbama zdravice uveličavaju svadbene večere, a konavoska zdravica dijelom je i identiteta Konavljana.

Ključne riječi: usmena književnost, Konavle, zdravica, svadbeni običaj.

17. Abstract

Konavle are the southernmost territory of Croatia. Very famous parts of oral literature are stories about Kadma and Harmony, fairies of the mountain of Sniježnica, Ljuta river, kozarski language, and proposal toast. Systematic collection of oral Croatian literature began in 19th century, at the initiative of Antun Radić, the editor of *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, which publishes rich literary materials written in Konavle. Although rhetoric forms are poorly represented in the Croatian journalism and the science of oral literature, Konavle`s proposal toast is one of the most famous pieces of oral literature in Konavle, with numerous inscriptions from the 19th century till today. Although the inscriptions of the toast are different, content, motifs and composition are the same. Introduction, prayer part, eight wishes to the host, memorial of the festive day Sunday, description and desire of the bride, five cups and an effective ending are mentioned in each description. Due to numerous inscriptions, it will hardly be lost in written form, but its fullness and beauty is visible only in its oral version. Despite the changes in the bridal custom, the custom of reciting the toast during the wedding dinner is still alive. Nowadays, there are several persons who are giving toast and it is a part of the identity of Konavle.

Key words: oral literature, Konavle, toast, wedding custom.